

საქათველოს მოამბე № 1,

1 ნოემბერი.

კვირეული საპოლიტიკო, სამეც. & სალიტ. ჟურნალი

1909 წ.

კავკასიის მნიშვნელობა რუსეთის საზინისათვის.

ის აზრი, რომ „კავკასია წმინდა ზარალია საზინისათვის“, საყოველთაოდ არის გავრცელებული მთელს რუსეთში, — რუსულ პრესასა და საზოგადოებაში. ეს შეხედულება ქვეყნობის მიზნით არა თუ რუსეთის რეაქციონერებს, არამედ ლიბერალ და მემარცხენე პარტიების წარმომადგენლებსაც. ჩვენშიაც კი ბევრს ჰგონია, რომ კავკასია მართლა ზარალს აძლევს რუსეთს და რომ კავკასიის მცხოვრებნი, ბევრ რამეში მაინც, რუსეთის ხარჯზე ეკონომიკურად მართვა-გამგეობისა და სახელმწიფოებრივს საქმეობას.

რუსეთის რეაქციონერებისაგან ხომ ყურთა სმენა აღარაა: ყოველი საბაბი, როგორც უნდა იყოს იგი, — შესაფერი თუ შეუფერებელი, — იმათ შემთხვევას აძლევს ამ საგანზე ალაპარაკდნენ და ჩვენი მუქთამუქამლობა წამოგვაცხადებენ. ამ „საბუთს“ ისინი მოხერხებულ არგუმენტადაც ხმარობენ ჩვენში რეფორმების შემოღებისა და მართვა-გამგეობის გაუმჯობესების წინააღმდეგ. მაგალითად, ჩვენს მხარეში მცირეა სწავლა-განათლება, გვაკლია სასწავლებლები, საკმარისია აღიძრას ლაპარაკი — მხოლოდ ლაპარაკი — ახალ სასწავლებლის გახსნის შესახებ, რომ რუსეთის რეაქციონერები და მათი ორგანოები მაშინვე გოდებენ მოჰყვებიან: „კიდევ ახალი ხარჯი კავკასიაზე! განა ის არ გვეყოფა, რომ აუარებელ ფულს — რუსის გლეხის ნაამაგარ ფულს — ვყრით კავკასიაში და სარგებლობას კი არას ვიღებთ იქიდან? განა რუსი წლებზე ფეხს იმიტომ იდგამს, იმიტომ მიჰქვს უკანასკნელი გროში სახელმწიფოს ხაზინაში, რომ ამ ფულით მთავრობამ „ინოროდცები“ არჩინოს, სასწავლებლები აუგოს და საქმელი აძლიოს?! ნეტა გონს რადის მოვალთ და როდის შევიგნებთ, რომ გვეყოფა, რაც ამდენხანს ვარჩინეთ „ინოროდცები“, და რომ ამის შემდეგ აღარ შეგვიძლიან ასე დაუზოგველად ეხარჯოთ მათზე რუსის გლეხის ფული“...

შინაბრძოლა: კავკასიის მნიშვნელობა რუსეთის საზინისათვის — ფ. გონიჩიშვილისა, დამე, ლექსი — კ. მახაშვილისა, მოკლე მიმოხილვა ქართული მწერლობის უძველეს დროიდან — ი. ვართაგავასი, შინაური მიმოხილვა, — ერის უფლება — ბათონისა, მთის არწივი შამილი — ბ. ფრონელისა, მიხმარე ფარაჟ, ლექსი — ი. გრიშაშვილისა. ქართულ სამართლ სისტორია — ი. ვაგახიშვილისა.

ერთის სიტყვით, თუ რუსეთის რეაქციონერებს დაუხერხებლად აღმინანი, კავკასია რეფორმების დირის არ არის, არა მარტო იმიტომ რომ „ინოროდცებით“ არის დასახლებული, — რუსის პატრიოტები „ინოროდცებს“ ხომ არ სწყალობენ და არა — არამედ იმიტომაც, რომ კავკასია ხარჯებს მეტს ითხოვს რუსეთის სახელმწიფოსაგან, ვიდრე შემოსავალს იძლევა, — ტვირთად აწევს ხაზინას, ე. ი. რუსეთის გლეხობას, რომელიც ჰქმნის ხაზინის ქონებას.

სწორედ ამგვარ ჰანგზე ალაპარაკდა ტფილისშიაც ამას წინად ერთი რუსის პატრიოტი. წარსულ ნოემბრის შუა რიცხვებში, გუბერნატორის თავმჯდომარეობით, გამართული იყო თათბირი კავკასიაში ერობის შემოღების საქმის გამოსარკვევად. კრებაზე ზოგიერთმა წევრმა გამოსთქა აზრი, რომ ამჟამად საერობო ბიუჯეტს მძიმე ტვირთად აწევს საპოლიციო დარაჯების შენახვის ხარჯები და აუცილებლად საქირთა, ეს ხარჯები ხაზინამ იკისროს, თორემ ერობა ამ ტვირთს ვერ გაუძლებსო. საქმე იმაშია, რომ ამჟამად ამიერკავკასიაში იკრიბება მცხოვრებთაგან წლიურად 5 მილიონი და 700 ათასი მან. საერობო მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. ამ ფულიდან 2 მილიონი და 361 ათასი მან. ანუ 41 პრ. პოლიციის დარაჯებზე იხარჯება. ამაში მარტო ტფილისის გუბერნიის უწევს 45 ათასი მან. მთელი საერობო ბიუჯეტი ტფილისის გუბერნიისა კი არის 1 მილიონი და 100 ათასი მანეთი. ამგვარად, ბიუჯეტის თითქმის ნახევარი პოლიციის დარაჯებზე იხარჯება. ამიტომაც საერობო კრებამ გადასწყვიტა აღიძრას შუამდგომლობა მთავრობის წინაშე, რომ დარაჯების ხარჯი ხაზინამ გასწიოს, ხოლო ერობა ამისგან განთავისუფლებული იქნეს. ეს არ მოეწონა რუს პატრიოტების წარმომადგენელს, აგრონომის დემენტრეევს, რომელიც „რუსის ხალხის კავშირის“ წევრი და „Голосъ Кавказа“-ს ხელმძღვანელი არის. ნუ დაგავიწყდებათ, სთქვა მან, რომ კავკასიაში ხაზინა ზარა-

ლობს, — მეტს ხარჯავს, ვიდრე სარგებლობას იღებს, და ამიტომ დარაჯების ხარჯის გადატანა ხაზინაზე იმის მომასწავებელი იქნება, რომ თქვენთვის ფული კონტროლის „მუჟიკმა“ უნდა იხადოსო...

ეს არის ჩვეულებრივი საბუთი რეაქციონერებისთვის, როცა რომელიმე საკითხი კავკასიის ცხოვრების გაუმჯობესებას შეეხება და ამისთვის ხაზინის ხარჯის ვადიდება საქირო ხდება. ამიტომ, მგონია, ფრიად საინტერესო უნდა იყოს იმის გამოკვლევა, თუ რამდენად მართალია ზემოაღნიშნული აზრი, ვითომ კავკასია საზარალოა რუსეთის ხაზინისათვის.

ამ საკითხის გასარკვევად ადგილობრივ მოიპოვება მხოლოდ შემდეგი მასალა: „Отчеты государственного контроля по исполнению государственной росписи и финансовых сметъ“. ამ „ანგარიშებში“ არის მოქცეული სახელმწიფოს ყველა შემოსავალი და ხარჯები, განაწილებული სხვა-და-სხვა გუბერნიებზე. მეც ამ წყაროთი ვსარგებლობ კავკასიის შემოსავლიანობის გამოსანგარიშებლად, ხოლო როცა აქ ესა თუ ის შემოსავალი ან ხარჯი გარკვევით არა სჩანს, ვსარგებლობ სათანადო ოფიციალურ დაწესებულებიდან მიღებულ ცნობებითაც.

„ხსენებულ „ანგარიშების“ თანახმად, ამიერკავკასიაში სახელმწიფოს ჰქონია:

	სულ ხარჯი:	სულ შემოსავალი:
1897 წელს	— 54,3 მილ. მან.	45,9 მილ. მან.
1898 „	— 55,2 „ „	57,8 „ „
1899 „	— 57,6 „ „	58,— „ „
1900 „	— 61,2 „ „	65,4 „ „
1901 „	— 62,7 „ „	70,9 „ „

საშუალო წლიური შემოსავალი შეადგენს 59,6 მილიონს, ხოლო ხარჯი 58,2 მილიონს; რჩება ზედმეტი შემოსავალი 1,4 მილ. მანეთი.

მაგრამ აქ აღნიშნული ციფრები სისწორით არ უჩვენებს სინამდვილეს. მე ავიღე ციფრები ისე, როგორც არის მოქცეული „ანგარიშებში“. ნამდვილად-კი ამ ციფრებს შესწორება ესაჭიროება, და აი რატომ: „ანგარიშებში“ თითოეული სახელმწიფო ხარჯი იმ გუბერნიას აწერია, სადაც ხაზინიდან ფული გასულა; აგრეთვე შემოსავალიც შემოსავლად აწერია იმ გუბერნიებს, სადაც ხაზინას ფული მიუღია. მაგრამ ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ხარჯი ერთ გუბერნიაში არის გაწეული, მაგრამ ის ხარჯი მართკ იმ გუბერნიიდან არ ეკუთვნის; აგრეთვე ხშირად მოხდება, რომ შემოსავალი ხაზინაში შედის ერთ გუბერნიაში, ნამდვილად კი იგი სხვა გუბერნიების შემოსავლადაც არის ჩასათვლელი.

მაგალითად, ამიერკავკასიაში სახელმწიფოს საზღვარი არის. ამ საზღვარზე აუარებელი ჯარი არის თავმოყრილი და ამიტომ სახელმწიფო ხარჯი დიდი აწერია ჩვენს მხარეს. მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ჯარი იცავს არა მართკ ამიერკავკასიას, არამედ მთელ სახელმწიფოს. ამიტომ ამიერკავკასიას სახელმწიფო ხარჯი უნდა დაეწეროს არა იმდენი, რამდენიც „ანგარიშებში“ არის აღნიშნული, არამედ ნაკლები, — იმდენი, რამდენიც ეკუთვნის მას მცხოვრებთა რაოდენობის მიხედვით მთელს იმპერიაში (ნაცვლად „ანგარიშების“, 19,2 მილიონისა წელიწადში მხოლოდ 16,7 მილიონი).

ასევე შესასწორებელია ხარჯების ციფრებიც. მაგალითად, თუ „ანგარიშებს“ დავუჯერებთ, კავკასიიდან შედის ხაზინაში წლიურად 8.2 მილ. მან. ნავთის აქციზი. ნამდვილად კი ამას აძლევს არა მართკ კავკასია, არამედ იმპერიის ყველა გუბერნიები, რომელნიც ნავთს ხმარობენ. ამიტომ ნავთის შემოსავალი კავკასიის მხრით შესაფერად შემცირებულ უნდა იქმნეს. ამგვარადვე უნდა მოვიქცეთ იმ შემოსავლის შესახებაც, რომელსაც იღებს ხაზინა შაქარზე, თამბაქოზე, სპიჩაკზე, მაგარ სასმელებზე და საზღვარგარეთიდან შემოტანილ საქონელზე. ჩვენში, მაგალითად, არ არის შაქრის ქარხანა, მაგრამ შაქარს ვხმარობთ და, მაშასადამე, ყიდვის დროს შაქრის გადასახადსაც ვიხდით. ჩვენში არ არის აგრეთვე სპიჩკის ფაბრიკები, მაგრამ სპიჩკას ვწვავთ და, მაშასადამე, აქციზსაც ვიხდით, და სხვ. ისეთი სტატისტიკა რომ არსებობდეს, რომელიც მოგვცემს ცნობას, იმპერიის რომელ მხარეში რამდენი ნავთი, შაქარი, მაგარი სასმელები, თამბაქო, სპიჩკა და საზღვარგარეთიდან შემოტანილი საქონელი იხარჯება, მაშინ ჩვენ შეგვეძლებოდა სრულის სისწორით აღგვენიშნა სახელმწიფო შემოსავალი ამიერკავკასიაში. მაგრამ რახან ასეთი სტატისტიკა არ მოიპოვება, დაახლოებებით ანგარიშს უნდა დავკმაყოფილდეთ. ეს დაახლოებებითი ანგარიში კი შესაძლებელია მხოლოდ მსტოვრებთა შედარებითი რაოდენობის კვალობაზე მოვახდინოთ. თუ ამგვარის საზომით ვიხელმძღვანელებთ, მაშინ იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ ამიერკავკასია შემოსავალს იძლევა 70,4 მილიონს, ხოლო ხარჯი არის 55,7 მილ. მანეთი. მაშასადამე, ზედმეტი შემოსავალი რჩება 14,7 მილიონი მანეთი წლიურად.

ცხადია, ამგვარ ციფრების შემდეგ სრულიად უსაფუძვლოა რუსის პატრიოტების წუწუნი, რომ ვითომ ამიერკავკასია ზარალის მეტს არაფერს აძლევს ხაზინასო.

აქ მოყვანილ ანგარიშის წინააღმდეგ რუსებს ერთი საფუძვლიანი საბუთის წამოყენება შეუძლიათ. როგორც ვიცით, რუსეთში ხალხი არაყს ბლომად სვამს და ამიტომ სასმელის გადასახადსაც დიდს იხდის. თქვენ-კი, როცა ამ მხრივ ამიერკავკასია რუსეთის შიდა გუბერნიებს გაუთანასწორეთ, შეუფერებლად გაადიდეთ ამიერკავკასიის შემოსავალიო, — გვეტყვიან ისინი.

თუმცა ექვს გარეშეა, რომ ჩვენში ბლომად შემოდის რუსეთიდან მაგარი სასმელები და, მაშასადამე, ჩვენი მხარეც იღებს მონაწილეობას იმ შემოსავალში, რომელსაც სასმელებზე იღებს ხაზინა თვით რუსეთში, მაგრამ ჩვენ ამას განგებ ნუ მივიღებთ მხედველობაში. ვიფიქროთ, რომ ამ მხრივ ჩვენ რუსეთს არაფერს ვაძლევთ, გარდა იმ საარყო აქციზისა, რომელსაც ადგილობრივ ვიხდით, და ვნახოთ, რა შემოსავალსა და ხარჯებს მივიღებთ ანგარიშით.

ავიღოთ ამისთვის მარტო ერთი — 1901 წლის „ანგარიში“. ამ წელს ამიერკავკასიაში სახელმწიფო შემოსავალი ყოფილა 70,9 მილ. მან., ხოლო ხარჯი — 62,7 მილ. მან., ზედმეტი შემოსავალი — 8 მილ. და 200 ათასი მან. თუ სამხედრო ხარჯს, აგრეთვე ნავთისა, სპიჩისა, შაქრისა, თამბაქოს და დამოყრის შემოსავალს ვიანგარიშებთ მცხოვრებთა რიცხვის მიხედვით, ხოლო სასმელებიდან შიდა რუსეთში შემოსულ შემოსავალში ამიერკავკასიისთვის წილს სრულებით არ ჩავთვლით, მაშინ მივიღებთ შემდეგ ციფრებს: 1901 წ. ამიერკავკასიაში სახელმწიფო შემოსავალი ყოფილა ნამდვილად 70 მილ. და 100 ათასი მან., ხარჯი — 61 მილ. და 500 ათასი მან., წმინდა შემოსავალი 8 მილიონი და 600 ათასი მან.

ამ ანგარიშში შემოსავალი, თუ არ შემცირებულია, ყოველ შემთხვევაში გადიდებულის საზომით მაინც არ არის ნაანგარიშევი; ხარჯები კი ყველა არის ჩათვლილი. არ არის მხოლოდ ჩათვლილი ის წილი, რომელიც ერგება ამიერკავკასიის სახელმწიფო ვალის წლიურ სარგებლის გასატუმრებლად და სახელმწიფოს უმაღლეს დაწესებულებათა (ხელმწიფის სასახლე, საგარეო სამინისტრო, სახელმწიფოს კონტროლი და სხ.) ხარჯების დასაფარავად. ამიერკავკასიის წილი ყველა ამ ხარჯებში 8 მილიონს შეადგენს. ეს ხარჯი ჩვენ არ შეგვაქვს ანგარიშში, რადგან ამის სამაგიეროდ რუსეთი იღებს კავკასიიდან სხვადასხვა შემოსავალს, რომელიც ზემოაღნიშნულ ანგარიშში არაა ნაგარაუდები.

კავკასიის საზღვარზე სახელმწიფოს ჰყავს და-

რაჯები, რომელთა ხარჯი კავკასიის აქვს დაწერილი, თუმცა იგი მთელს სახელმწიფოს ეკუთვნის და არა მარტო კავკასიის.

გარდა ამისა, კავკასიაში მთავრობა შედარებით ბევრ ფულს ხარჯავს სამხედრო გზებზე, რადგან ეს საქიროა საზღვარზე. ამის ხარჯებიც ეკუთვნის მთელს სახელმწიფოს და არა მარტო ჩვენს მხარეს. ჩვენს ანგარიშში კი ესეც არ არის ნაგარაუდები.

რუსეთიდან ჩვენს მხარეში აუარებელი საქონელი შემოდის, რადგან ადგილობრივ ქარხნებში და ფაბრიკებში არ არის. ამ საქონლის გადმოტანაში ხაზინა რუსეთში ქირას იღებს, გადახდით კი ამ ქირას საქონლის მიმღები კავკასია იხდის.

ცხრა მეთედი ჩინოვნიკობისა ჩვენში რუსები არიან. ესენი უმთავრესად მოსულნი არიან, რომელთაც ოჯახი და ნათესაობა რუსეთში ჰყავთ. რასაკვირველია, თავიანთ ჯამაგირიდან ისინი შემწეობას აძლევენ რუსეთში დარჩენილ ნათესაებს, ფულს უზაენიან. ის ფული, რაც იმათგან იქ იზაენება, აკლდება აქაურს სააღებ-მიცემო ბაზარს, ხოლო ემატება რუსეთის ხალხს.

აგრეთვე ის ფულიც, რომელსაც ჩინოვნიკობა არ ხარჯავს და შავი დღისთვის ინახავს, ბოლოს და ბოლოს რუსეთში მიდის, როდესაც ჩინოვნიკი სამშობლოში ბრუნდება, და, მაშასადამე, ჩვენს მხარეს ესეც აკლდება.

და, დასასრულ, განა ის კი არ არის მხედველობაში მისაღები, რომ კავკასია თავის შემოსავლით, ამოდენა რუსის ჩინოვნიკობას ცხოვრების სახსარს აძლევს და ინახავს?

ყველა ამ მოსაზრების საფუძვლით, მგონია, რომ ის წილი, რომელიც ანგარიშით ამიერ კავკასიის ეკუთვნის სახელმწიფოს ვალის სარგებელში და უპაღლეს დაწესებულებათა შენახვის ხარჯებში, ცალკე აღარ არის საანგარიშებელი — ამ წილს სავსებით გაასწორებს ის რამდენიმე საგანი, რომელიც არ აღვნიშნეთ, და რომელიც საერთო ანგარიშში აქ არის შეტანილი.

ამიტომ 8, 6 მილიონი მან. ამიერ კავკასიიდან უექველად წლიურ წმინდა მოგებად უნდა ჩათვალოს რუსეთის სახელმწიფოს ხაზინისათვის.

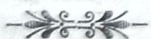
ფ. ვოგიჩაიშვილი.

ღ ა მ ე .

ღამეა. სძინავს
 ბუნებას ცხოველს;
 მშვიდად დაფრინავს,
 ყველას და ყოველს
 იხუტებს გულში
 გრძნეული ძილი...
 ნარნარი, ლბილი,
 ზღაპრების მოქმელი,
 ვით კოცნა ტკბილი,
 ნიაფი ნელი
 არხვეს ხის ფოთლებს,
 ცელქობს და ხუმრობს,
 ართობს მწირობლებს
 მათ ცრემლებს უშრობს!...
 რა გათენდება
 ყოვლი სულდგმული
 ფეხზე დადგება
 დასვენებული...
 მზე სანატრელი
 ამოცურდება,
 მთა-მინდორ ველი
 ახმაურდება!..
 და კვლავ გაისმის
 სიმების ჟღერა,
 ნათელ სიცოცხლის
 მძლავრი სიმღერა!..
 გძინავს... შენც გძინავს!..
 ძილი ძილს არ ჰგავს,
 მწარედ მღუმარე
 და სევდიანო
 შენ, ჩემო მხარე,
 თვალ-ცრემლიანო!
 ცუდ სიზმრებს ხედავ!..
 გედაგვის სული,
 ჰკენესი და ჰღელავ.
 თვალ დახუჭული!..
 ობოლს, დატანჯულს,
 გულისა დაქანცულს
 ვინ გაგიგრილებს
 დამწვარ-დადაგულს?..
 მუდამ ცრემლთ მფრქვეველს
 ვინ შეგებრალებს,
 მაგ ლამაზ თვალებს
 ვინ, ვინ გაგიხელს!...

ბ. მაცაშვილი.

მოკლე მიმოხილვა ქართულ მწერლობისა უძველეს დროიდან. მომზადების ხანა.

I.

ქართველებმა ქრისტიანობა მიიღეს მე-4 სუე. ქრისტიანობის მიღებით იწყება ახალი ხანა ქართველ-ბის ცხოვრებაში. ამ დროიდან საქართველო თანდათან შორდება აღმოსავლეთის ზედ-გავლენას და მჭიდროდ უკავშირდება მადლ-განათლებულ ბიზანტიას. ქრისტიანობის მიღებამდის საქართველო, როგორც მოწმობს ისტორია, დასავლეთული იყო საბერძნეთთან.) ქრისტიანობის მიღების შემდეგ კი ეს დასავლეთი და კავშირი უფრო გაფართოვდა და განმტკიცდა. მეფე მირიანმა მოიწვია საბერძნეთიდან ეფისკოპოსები და მღვდლები. ამ დროიდან შექმნეს საეკლესიო საქართველოს ეკლესიის იმუოებოდა ჯერ კონსტანტინეპოლის და მერე ანტიოქიის, ჰატრიარქის და-მოკიდებულებაში²⁾. პირველი ეფისკოპოსები და მღვდლებიც საქართველოში ბერძნები იყვნენ. მაგრამ შექმნეს კონსტანტინეპოლის მსოფლიო კრებამ „მცხეთის ეკლესიის მიანიჭა ავტოკეფალია, ე. ი. ახლად თანასწორი სხვა კათოლიკე და სხატრიარქო ეკლესიებთან.“³⁾

ამ დროიდან ქათალიკოსს ირჩევენ ქართველს და საქართველოს ეკლესიის თვით—დამოუკიდებლად განაგებს საქმეებს. ის არ ძღვეს აწავითარს აწგარიში არც ერთს მსოფლიო ჰატრიარქს. მხოლოდ ხანდისხან მიმართავს მათ ისეთი საქმეების და კითხვების შესახებ, რომლებიც საჭიროებენ მსოფლიო კრებების გაწვევას და დამტკიცებას.⁴⁾ საბერძნეთიდან მოსულ სამღვდლოებას თან მოჰქონდა საეკლესიო და სამღვთო წიგნები. ცხადია, რომ პირველ ხანებში ღვთის მსახურება, წირვა-ლოცვა უნდა ყოფილიყო ბერძნულ ენაზე. რადგანაც ქართველებმა ბერძნული არ იცოდნენ და წირვა-ლოცვას ვერ გაიგებდნენ, ამისთვის იყვნენ მთარგმნელები, რომლებიც ზეპირად უთარგმნიდნენ ქართველებს წირვა-ლოცვის წეს-რიგს და უხსნიდნენ მის მნიშვნელობას.

ადგილად წარმოსადგენია, თუ როგორ უხერხუ-

1) იხ. Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстъ и племень Кавказскихъ, ტ. IX.

2) იხ. ზღ. ვ. ცინცაძე: „Автокефалія церкви груз.“ ტფ. 1905 და მარის სტ. „Цер. Вѣд.“ 1907 წ. № 3.

3) იხ. მ. ცაგარელი „Грузинская церковь, свидѣтельница православія Русской церкви“, სპბ. გვ. 4.

4) ამის შესახებ ვრცლად იხ. ეპ. კირიონის, ლეონიდის, მარის, ცაგარლის და ხაზანოვის მოხსენებანი „Церк. Вѣд.“ 1906—7 წწ.

ლად გრძობდნენ თავს ქართველები. არ მოეპოვებოდათ ქართულ ენაზე თარგმნილი საეკლესიო და საღმრთო წიგნები.

ხუტური ანბანის გამოგონებამ დაახჩარა ეს ფრიალ საჭირო საქმე (თარგმნა წიგნებისა). ეს ანბანი, მისე ხორენელის მოწმობით ⁵⁾ შეადგინა მეშტოცმა ვარტან ჯაყელის დახმარებით. დ. ბაქრაძის აზრით კი, რომელიც დამუშავებულია ძველი სხარების ვალეოგრაფიულ შესწავლა-გამოკვლევაზე, მისროფმა (მეშტოცმა) მხოლოდ შეავსო უკვე არსებული **ასომ-თავრული** ანბანი რამდენიმე ასოთი ⁶⁾. ამანაივად ზირველი ნაბოჯი გავდივარ. ანბანი უკვე მზად იყო. მხოლოდ საჭირო იყვნენ ისეთი მომზადებულნი ზირნი, რომელთაც უნდა ეკისრნათ საეკლესიო და საღმრთო წიგნების გადათარგმნა. და აი მეფის და საუკეთესო ქართველების მეტადინეობით და მეტებით მეხუთე საუკუნის დასწყისში დაარსდნენ საქართველოში შკოლები ბიზანტიურ ტიპისა, რომლებშიც ასწავლიდნენ ბერძნულს და სირიულს ენებს. ⁷⁾ ამ სკოლებში სწავლობდნენ და ემზადებოდნენ მასწავლებლებს და მწვეთებს ქართველები, რომლებსაც უნდა ეტვირთნათ საეკლესიო და საღმრთო წიგნების თარგმნა.

სწავლის დასამთავრებლად ქართველი მოწაფეები იგზავნებოდნენ კონსტანტინეპოლში, ათინაში, ალექსანდრიაში, კესარიაში, სადაც არსებობდნენ ჩინებულად მოწოდებული სწავლებლები ⁸⁾. სწორედ ამ დროს ეკუთვნის დაფიქსირდა სტეფანეს თარგმანი საღმრთო წიგნებისა. ესენი მივიდნენ იერუსალიმში და იქ სკოლაში, რომელიც დაარსებულ იყო ქართველ თავადის ტატიანის (დადიანის?) ხარჯით, შეისწავლეს ბერძნული ენა. ერეკლე II-ს მოადვარო, სწავლული დეკანოზი ზაქარია გაბაშვილი, ზრუკვე დადაცხის თხზულების „გაგშირის“ სხვა და სხვა მინაწერების შემწეობით ამტკიცებს, რომ ბერები დაფიქსირდა სტეფანეს თარგმნიდნენ წიგნებს არა მარტო ბერძნულ ენადგან, არამედ არაბულიდგანაც კი. ჰლ. იოსელიანი „არაბული ენის ადგილზე გულისხმობს სირიულ ენას და ჰეშიტოს თარგმანს. ⁹⁾ მასთანავე აკვანთ ქართული

მწერლობისა და განათლებისა უნდა ჩათვალოს სინას და წმინდა ადგილის (იერუსალიმის) მონასტრები, — კერძოდ წმ. სპას სავანე. აქ თარგმნილობდა და აქიდგან იგზავნებოდა საქართველოში საეკლესიო და საღმრთო წიგნები.

წმ. სპას მონასტრის (V სუჟ.) დამაარსებლად სოფლიან ქართველთა მეფის ბაქარ II შეიღს — მურვანის, რომელიც ბერობაში ცნობილია ჰეტრე მიაუმის სახელით (გახელი). როგორც ამ მამის ცხოვრებიდგან სხანს (რომელიც შედგენილია მისი მოწაფე ზაქარია მირ სირიულ ენაზე), ჰეტრეს მოღვაწეობა თვალსაჩინო უფილავ: თუმცა ის სცხოვრობდა ასეთს დროს, როდესაც სხვა და სხვა მწვალებლობა აღეკვება და და აშოთებდა ეკლესიას, მერგამ ის არ იღებდა მონაწილეობას ამ საწმუნებო ბრძოლაში, რადგანაც ხანიათით არ იყო მებრძოლი და ზარტოული მფლელ-მთავარი; ის მხოლოდ ემსახურებოდა იდეალურს ქრისტიანულ საქმეებს. „ქართ. ცხოვ.“ მოთხრობით, მეფე ვახტანგი გორგასლანი გამგზავრა ვალესტინაში ქრისტეს საფლავის თავგანსაცმად და მამის დახმარება აღმოჩინა ჰეტრე ივერიელისაგან აშენებულ მონასტრეს. ვახტანგის ხარჯით აღაშენეს მონასტრში თავშესაფარი სხლი და განამრავლეს რიცხვი ბერებისა, რომელთაც უნდა შეესწავლათ ბერძნული ენა და მერე ეთარგმნათ საღ. წიგნები ქართულად.

ამანაივად, უკვე მე V სუჟ. არსებობდა იერუსალიმში მონასტრები, რომელშიც ბერები სთარგმნიდნენ წიგნებს ხლად აღორძინებულ ქართულ ეკლესიასთავის. სახელები ამ ზირველ მთარგმნელებისა შენახულია მხოლოდ უგვიანეს დროინდელ ისტორიულ საბუთებში. დაფიქსირდა სტეფანეს გარდა, სთარგმნიდნენ წიგნებს: აღმშენებელი სპას მონასტრისა — ჰეტრე ივერი და მისი მოწაფე — სწავლული ბერი იოანე, რომელმაც ზედმიწევნით იცოდა ბერძნული და არაბული ენები. ამის ამწმებს სირიელი ზატრარაქი მიხეილი ¹⁰⁾. სინას მონასტრში მე VII—VIII საუკუნებში სცხოვრობდნენ და იღვწოდნენ ქართველი მთარგმნელები: მიხეილი და ესტატე ¹¹⁾. ამ დროს ეკუთვნის სინას ზამარისის დაფიქსირდა ფსალმუნები და სხვა რამდენიმე ხელნაწერი, რომლებიც დაწერილან ვალესტინაში და სინას მთაზე. ამათში ფსალმუნი როგორც ტექსტით ისე მასლით და წერათ, მარის სიტყვით, ნამდვილად ეკუთვნის მე-XI საუკუნეს ¹²⁾.

⁵⁾ „Исторія Арменіи“, წიგ. III, თავი 25.

⁶⁾ რ. ბაქრაძე. საქართველოს ისტორია, გვ. 83—83; 156—161.

⁷⁾ იხ. ბაქრაძე. „Объ отношеніи Арм. и Грузин. къ Византіи вообще и въ X в. въ особенності“, Извл. Кавказ. общ. истор. и арх., т. I, в. I, გვ. 64

⁸⁾ იხ. „Гур. Мин. Нар. пр.“ წ. 35, გვ. 113.

⁹⁾ იხ. პრ. ცავრელი. „Свѣд. о пом. груз. цисьм. вып.“ I, გვ. 61—2; ჰლ. იოსელიანი „Опис. древ. гор. Тиф.“, გვ. 154—155.

¹⁰⁾ იხ. პრ. მარო, къ житію св. Петра Маюмскаго,“ Палест. сборникъ вып. 47, გვ. VIII—IX; დ. ბაქრაძე. „საქარ. ისტ.“, გვ. 144—155.

¹¹⁾ იხ. Епис. Порфирій „Путешествіе въ синайскій монастырь въ 1845 г. спб., стр. 116, 117.

¹²⁾ იხ. ალ. ცავრელი. „Каталогъ Груз. рукоп. монастыря св. Креста близъ Іерусалима. пал. сб., вып. 10, прил. I; პრ. მარო. Церк. Вѣд. 1907, № 3.

მე-IX სუკ. ცნობილი ანან შემდეგი მთარგმნელები: წმ. ილარიონ სსწაულთმოქმედი, მისეილი და და ესტატე სინაულები, შიქელი, იონანე მტბეგარი და იონანე შიქეთელი.—**წმ. ილარიონი** (829—882). შაამოძულბობით ქართული იყო, დაბადა კახეთში შეძლებულ და ჩინებულ აზნაურის ოჯახში. მშობლებს სურდათ, რომ მათი შვილი სსსულიერო ზინად გამოსულიყო, ამისთვის ის ექვისის წლის მინარქს თავისევე სოფელში სწავლულ ბერს. უმაწვილმა დიდი ნიჭი და მეტადინეობა გამოიჩინა სწავლაში, კერძოთი სდმრთო წიგნების შესწავლაში. ხუთმეტი წლის ასაკაზდა და ჟანდონით აღსაესე ილარიონი გამოეთხოვა მშობლებს და მშობლიურ სოფელს, უკუ აგდა, უარქეო „სიაშენი ამა სოფლისა“ და გარეჯის ერთ-ერთს გამოქვაბულში შეუდგა ღვთისადმი ლოცვა-გუდრებას. ძლიერ ჩქარა ილარიონთან შემოკრბა თერთმეტი ასაკაზდა ღვთისმშობსაჲი. საქართველოში გარეჯელდა ხმა ილარიონის მოდგაწეობაზე და წმინდა ცხოვრებაზე. ამ ხმაშ მიადწია რუისის ეპისკოპოსადის, რომელმაც აკურთხა ილარიონი ბერ მონაზვნად. რამდენიმე ხნის შემდეგ ილარიონი წავიდა წმინდა ადგილში. ინსულა თაბორი, იერუსალიმი, ბეთლემი და წმ. სანას მონასტერი; ამ უკანასკნელში ის დარჩა შვიდ წელიწადს და როგორც მოწმობს მისი ცხოვრების დამწერა, გულმოდგინეთ მწიგნობრბდა. დაბრუნდა თუ არა სსმშობლოში, ილარიონმა ადაშენა მონასტერი (76 ბერი იყო), რამელიც უზრუნველყო სსკელესიო და სდმრთო წიგნებით. საბერძნეთის იმშ. მისეილის დრას ილარიონი კვლავ გაემგზავრა აღმოსაველეთს და დამკვიდრდა უფუმბოზე, სდაც, როგორც მოწმობს ილარიონის ცხოვრება, „ბერი ქართული“ იყო. რამდენიმე წლის მოდგაწეობის შემდეგ, ილარიონი გაემგზავრა რამში, სდაც მოკვდა ნოემბრის 19, ბასილი მკვდრინანის მეფობის დრას (867—886).

როგორც ამბობენ, ილარიონი გარათ ეოფილა დონაური.¹³⁾ ამ მამის ცხოვრების სიტყვით, თუმცა ილარიონი არ იყო თრიად განსწავლული და მეტნიერი, მაგრამ მას უყვარდა მწიგნობრბობა და შეძლებისა დავანდა შრამბდა ამ სფერაში. ლიტურატურული გადმტემა აკურთხებს მას მეტაფრასტის და სიმეონ დავუდბულის ცხოვრების თარგმნას.

იბ. ვართაბა ა.

¹³⁾ იბ. ფურცლაძე. О праздн. установ. Груз. церк., გვ. 77; „წყობ. სიტყვ.“, § 449.

მინაური მიმოხილვა.

22 ოქტომბერს მოხდა ტფილისის გუბერნიის ლარიბ მოწაფეთა დამხმარე საზოგადოების კრება. მაშინ, როდესაც ჩვენ ეროვნულ არსებობას ყოველ მხრიდან შიში მოელის, როდესაც იერიში იერიშზე სისტემატიურად სწარმოებს ყოველ სფერაში, და განსაკუთრებით კულტურულ არსებობაში, როცა თაობა თაობაზე ხელიდან გვეცლება, ცხადია, ყოველ შფენებულ ქართველისათვის აღზრდის საქმე განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსი უნდა იყოს. სამწუხაროდ, ჩვენი ცხოვრების მაჯა ამ ბოლო დროს ისე მოდუნდა, რომ ძალიან მაგარი გულის პატრონი უნდა იყოს ადამიანი, რომ სასოწარკვეთილებამ არ შეიბყრას. განა ეს საზოგადოებრივ ცხოვრებისადმი ინტერესია, როდესაც ასეთ სერიოზულ და ღიდ მნიშვნელოვან საზოგადოების კრებას მხოლოდ თუთხმეტიოდე კაცი ესწრება? სად არიან ის ვაჟბატონები, რომელნიც ამ რამდენიმე წლის წინედ რიხით გამოდიოდენ ესტრადაზე და მქუხარე სიტყვებს წარმოსტევიდენ? მიიმაღენ და ეს ასეც უნდა მომხდარიყო. ნამდვილი მუშაკი ჩუმი და უჩინარია. ის ჩუმად, თავის გულშივე პოვებს გამამხნეველ და წამქებებელ ძალას და როგორც საერთო აღფრთოვანების დროს, ისე გულგრილობისა და საზოგადოებრივ მაჯის დაცემის დროსაც თავის მიზანს შეუჩერებლივ ემხახურება. ჩვენ სამწუხაროდ მყვირალეები ბევრი გვყავს, ხოლო მუშაკნი შფენებულნი და საზოგადო საქმისთვის თავდადებულნი მეტად მცირედი. შემციირდა ქართველთა რიცხვი, რომელთაც საზოგადო ტკივილი პირად ტკივილად მიანდათ, მაგრამ იმედი ამ მცირედ გუნდსაც კიდევ შერჩენია, რომ უკეთესი მომავალიც გვექნება. და ამ მომავლის მოლოდინში არც ჩვენი სიგლახის, ჩვენი შეცდომების გამოაშკარავებას დავერიდებით, იშვიათია, აღბად, ისეთი ქართველი, რომელსაც ტფილისი ენახოს ამ ბოლო დროს და არ დაეთვლიერებოს ის უზარმაზარი შენობა, რომელიც დღეს ქართულ გიმნაზიის ეკუთვნის. შენობა უზარმაზარია, მაგრამ ვალი კიდევ უფრო მეტი. ჩვენ არ შევცებით აქ ამ შენობის ისტორიას, რომელიც ათასჯერ გამეორებულა. ვიტყვით კი, რომ საქიროა ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოელოს ჩვენი პატარა სტამბულოვების საზოგადოებრივ საქმეებში თვითნებობას, თორემ ერთ მშფენიერ დღეს ხრამში გადავცვივით. ახლა კი გვანტერესებს, თუ როგორ შფენარჩუნოთ, დავიმკვიდროთ ეს ვეებერთელა შენობა, რომ

მელიც დღეს თუ არა, ახლო მომავალში, უეჭველია, თავის დანიშნულებას გაამართლებს და სარგებლობასაც მოგვიტანს. ვისაც შენობა დაუთვალთვალა, დაგვეთანხმება, რომ ის ქართულ გიმნაზიისათვის დიდია. ორი სართული სრულიად თავისუფალია, საჭიროა, რომ თავისუფალი ნაწილი ჩვენმა საზოგადოებრივმა დაწესებულებებმა გამოიყენონ. სხვათა შორის აქ შეუძლია თავისუფლად მოთავსდეს დეპუტატთა საკრებულო, რომელიც დღეს კერძო ბინას ქირაობს, აქ შეუძლია კარგად მოთავსდეს წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმი, სანამ უკეთესი დრო დაგვიდგებოდეს და შესაფერსაკუთარ ბინას გაუჩენდეთ ძვირფას ეროვნულ ნაშთებს. რასაკვირველია, ამით შენობას საგრძნობელი ჰონორარი დახმარება არ აღმოუჩნდება, მაგრამ სამაგიეროდ მის შენარჩუნებას სადღესოდ მეტი გასამართლებელი საბუთი ექნება. შემდეგში კი, თუ საშუალება მოგვეცა, ცოტა ფრთა ვავშალეთ ჩვენ კულტურულ სარბიელზე, მაშინ ამ უზარმაზარ შენობის გამოყენებაც ადვილი იქნება.

* *

აქამდის ჩვენი თავადები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ მამულების დაგირაგებაში, ახლა გაყიდვაში გაიჯიბრენ. მერე როგორ? კახეთში თ. მალხაზ ანდრონიკაშვილმა 4000 დღიური მიყიდა რუსის გლეხებს საგლეხო ბანკის შემწეობით, ახლა შუა ქართლშიც ყიდულობენ რუსის გლეხები 1400 დღიურს რეიტერის მამულს. მთავრობის აგენტების დახმარება, გადმომსახლებელ კომისიის სამსახური, ფულით დახმარება, ყოველივე შეღავათი რუსის გლეხებს და ამასთან გახსნილი გული ჩვენი მოქვიფე ვაჭბატონებისა, რომელთა დაუდევრობას და ფლანგვას საზღვარი აღარ მიეცა! მართალია, ისინი თავს იმართლებენ, მაგრამ განა მორიელიც არ იმართლებდა თავს? როცა კუს წყალში გაყავდა, დრო უშოვდა, მაინც თავისი არ დაიშალა და მოსხამვა მოუნდომა?..

* *

გაზეთი „მომავალი“ გადმოგვცემს, თუ რა შევიწროებას და ათასვარ შეურაცხყოფას განიცდიან სოფელ ნიგოთის გლეხები, რომელნიც დღეს მუშაობენ სახელმწიფო ბანკში დარჩენილ მაკუტაძეებისეულ მამულზე.

ჩვენში ისეთი დრო დადგა, როცა ყოველ ჩაფარს თავის თავი ალექსანდრე მაკედონელი ჰგონია და სხვებზე განუსაზღვრელ ბატონობას მოითხოვს. რა საკვირველია, საჭიროა ყოველივე თვითნდომას და წრეს გადასულ თავგასულობას შესაფერად დახვდეს კაცი, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ

სანამ ეს მამულები სახელმწიფო ბანკის ხელში იქნება, მანამდის ის ორკეცი შევიწროება, რომელსაც დღეს გლეხები განიცდიან, მათ არ ასცდება. ამიტომ მეტი გზა არ არის, უნდა გაიჭირონ, წყლებზე ფეხი დაიდგან და მამული საგლეხო ბანკის შემწეობით თავის სახელზე გადაიტანონ. ეს ერთადერთი აუცილებელი გზაა და რამდენადაც ეს საქმე ადრე მოხდება, იმდენად უკეთესია, რადგან დღეს იჯარასაც აძლევენ და მამულიც სხვისია.

* *

მიღებულია საზოგადოთ ამა თუ იმ საუკუნის დახასიათება სხვა-და-სხვა ძლიერ მოვლენათა მიხედვით. მაგალითად, მეცხრამეტე საუკუნეს უწოდებენ ორთქლის საუკუნეს, მეცნიერების საუკუნეს და სხვა. ჩვენს ისტორიაში მიმდინარე საუკუნე ქართული ენის დევნის საუკუნე იქნება. სამშობლო ენას თვით ქართველებიც სდევნიან. ქუთაისში არსებობს კერძო გიმნაზია, რომელიც ატარებს ცნობილ მკურნალის სახელს. წარმოიდგინეთ, ამ გიმნაზიაში, სულ ქართველები მასწავლებლობენ და სწავლობენ, ქართულ ენას მარტო პირველ ოთხკლასში ასწავლიან და ისიც კვირაში ორს გაკვეთილს უთმობენ. განა ასეთი უსინდისო მოპყრობა თავის სამშობლო ენისადმი წარმოსადგენია, სადაც კი ცოტა შეგნებული და თავის ღირსების პატივის მცემელი ადამიანები მოიპოვებინ?

პრის უფლება.

VII

სხვათა შორის, ორ უბრალო მოვლენას ვამჩნევთ, როდესაც განვიხილავთ საზოგადოებათა და მათ ურთიერთ შორის დამოკიდებულების ისტორიას: ერთია მისწრაფება თავის დაცვისადმი ყოველი სოც. ჯგუფისა, მეორეა განვითარება საზოგადოებათა შორის განწყობილებათა მოწესრიგებისა. როგორც ყოველი ცოცხალი ინდივიდი მიისწრაფის თავის დაცვისადმი, ისე ყოველი საზოგადოებრივი ჯგუფი. პირველის ისტორია არის—ისტორია მისი არსებობისათვის ბრძოლისა,—მეორეს ისტორია არის—მისი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ისტორია. აგრეთვე როგორც ინდივიდთა შორის თანდათან იზრდება საზოგადოებრივობა, წესრიგდებიან განწყობილებანი და ამ ნიადაგზედ იზრდებიან რთულნი მოვლენანი სოციალურ ცხოვრებისა, საზოგადოებათა შორისაც საერთაშორისო სამართლის დღიდგან დასაბამისა იზრდება საზოგადოებრიობა, წესრიგდება მრავალი განწყობილება

მათ შორის, ჩნდება რთული და ფართო საერთაშორისო ცხოვრება.

ერი და სახელმწიფო უდიდესნი არიან ყველა სოციალურ ჯგუფთა შორის. სახელმწიფოთა თავის დაცვისათვის ბრძოლამ დაჰბადა უფლება მისი ხელ-უხლებლობისა. საერთაშორისო სამართლისა და ზნეობის განვითარებამ—იღვა სახელმწიფოთა შორის თანასწორობისა.

მაგრამ, როგორც არა ვსთქვით, ხშირად სახელმწიფო ერთა წინააღმდეგია და მათი უფლების უარ-მყოფელი, რადგანაც ერთ სახელმწიფოში შეიძლება რამდენიმე ერი იჩაგრებოდეს. ამიტომაც ერები, როგორც სახელმწიფოსაგან განსხვავებული სოციალური ინდივიდები, სწორედ მჩაგრულ სახელმწიფოთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ და საკუთარ სახელმწიფოებს იარსებდნენ. საერთაშორისო სამართალი და ზნეობა მათაც აღიარებდნენ სწორ-უფლებიან სახელმწიფოებად,—და ეს კიდევ მეტი ნაბიჯი იყო ხოლმე ისტორიაში საზოგადოებათა—საზოგადოების უმაღლესი ზნეობის განვითარებისაკენ.

ფაქტმა ერთა ბრძოლისამ დაჰბადა საერთაშორისო სამართლის მეცნიერებაში თეორია ერისა, რომელიც არა თუ იგივე არ არის რაიცა სახელმწიფო, არამედ ხშირად წინააღმდეგი ცნებაცა; უდიდეს მეცნიერებს ჰქონდათ კამათი,—რომელი უნდა ყოფილიყო საგანი საერთაშორისო სამართლისა,—ერი თუ სახელმწიფო. რასაკვირველია ჯერ-ჯერობით უმეტესი ნაწილი სახელმწიფოს მ-მხრეა, მაგრამ პრინციპი ერის ინდივიდუალობისა, მისი უფლებისა და დაცვის აუცილებლობისა მიიწვევს არსებობს და ბევრისგან არის აღიარებული.

საზოგადოების მოწინავე ელემენტები ყოველთვის აღიარებდნენ ხოლმე ერის უფლებას განთავისუფლებისა და განცალკევებისა, ტაშს უკრავდნენ აჯანყებულ ერებს. მეცნიერებაც იძულებული იყო ერის თეორიული საკითხი დაეყენებინა.

ესლა კი ისეთი დრო დგება, როცა პირდაპირ უნდა აღიაროს საზოგადოებრივმა აზრმა **ერის უფლება მხოლოდ და მარტო მისი ინდივიდუალური არსებობის მიხედვით**, როგორც აღიარებულია უფლება ადამიანისა. ესლა საერთაშორისო სამართალი **ზნეობრივად** მიიწვევს უნდა მიუახლოვდეს უბრალო სამართალსა. თუ მან აღიარა **თეორიულად** მიიწვევს თანასწორობა სახელმწიფოთა, მან შეიმდგა, საზოგადოებრივ აზრის გალაშქრების ზედგავლენით, თეორიულადვე, ზნეობრივადვე მიიწვევს უნდა აღიაროს ერთა თანასწორობა. მართალია, ეს დიდი წინააღმდეგობა იქნება სახელმწიფოთა, მაგ-

რამ წინაღმდეგ დიდ მონარქიათა წინააღმდეგი არ იყო პრინციპი მონაკოსა და რუსეთის თანასწორობისა, მაგრამ მიიწვევს აღიარა საერთაშორისო სამართალ-მა? წინაღმდეგ განა ძლიერათა ამ ქვეყნისათა წინააღმდეგი არ იყო თანასწორობა გლეხისა და ფეოდალისა, მაგრამ მიიწვევს აღიარა დემოკრატიულმა სამართალმა მათი თანასწორობა კანონის წინაშე?—მეცნიერება უნდა მიჰყვეს საზოგადოებრივ აზრს, თვითონაც უნდა იქონიოს გავლენა მათზე, რომ ერის ინდივიდუალობა, არსებობა უფლება და თანასწორობა, აღიაროს უმაღლესი საერთაშორისო ზნეობისა და სამართლის ძალით. რაც შეეხება სახელმწიფოების პრეტენზიებს კი, მათი კვილის მომქრელი უპირველეს ყოვლისა თვით ერთა თავის დაცვა, ბრძოლა და თავისუფლების მოპოვებაა. ნუ დააფიქრებთ სახელმწიფოთა პრინციპის მატარებელ ინტერნაციონალისტებს, ვინც უნდა იყვნენ იგინი,—ბლიუნჩლის მიმდევარნი მეცნიერნი საერთაშორისო სამართლისა თუ სოციალიზმის სხვა-და-სხვა სკოლის წარმომადგენელნი,—რომ თვით თანამედროვე სახელმწიფოთა იმავე ბლიუნჩლის სიტყვით ეროვნული სულის მატარებელნი არიან, რომ იქ **ერთი ერი** ბატონობს, ერთ ერს აქვს თავის ხელში სახელმწიფო მექანიზმი და ბოროტად ხმარობს მას სხვა ერთა დასაჩაგრავად, და რომ ამ ჩაგრულ ერებსაც აქვს ისეთივე **უფლება სახელმწიფოს შედგენისა**.

დღეს სახელმწიფო—ფორმაა ერის ორგანიზაციისა, იგი ამასთანავე მისი იარაღია შინაგან და გარეგან საჭირო სოციალურ ფუნქციათა აღსასრულებლად, და თუ ერთ ერს აქვს უფლება ასეთი იარაღით სარგებლობისა, მეორესაც აქვს,—ყველას აქვს თანასწორად,—მიუხედავად იმისა, დიდი იქნება ერი თუ პატარა, მდიდარი თუ ღარიბი, თეთრი კანისა თუ შავი კანისა, აზიელი თუ ევროპელი.

ერი სოციალური ინდივიდია, მასთანავე მას უნდა ჰქონდეს ყველა უფლება და ვალდებულება, რომელიც კი მას შეეფერება უმაღლესი საერთაშორისო პრინციპის ძალითა. თუ ეს უფლებანი და ვალდებულებანი თანასწორობისა და თავისუფლების ნიადაგზედ არ იქმნენ დამყარებულნი, ინტერნაციონალიზმი ფუჭი სიტყვაა, უაზრო, ტყუილი და განუხორციელებელი.

უფლება არსებობისა და ხელ-უხლებლობისა, თანასწორობა სრული და სამართლიანი, უფლება რომელიმე ფორმის სახელმწიფოს დაარსებისა, უფლება საზოგადოებათა საზოგადოების წინაშე სამართლის კოვინისა და თანასწორი სამართლიანი ვალდებულება მის წინაშე,—აი ერის უფლება!

ვინც ამას უარ-ჰყოფს,—იგი ინტერნაციონალისტი არ არის, იგი ნებისთი თუ უნებლიეთ სახელმწიფოთა შორისო სამართლის თაყვანისმცემელია, ხელის შემწყობი უსამართლობისა და შოვინისტი დიდ სახელმწიფოთა, უარ-მყოფელი საერთაშორისო სამართლისა. ის ადამიანები კი, რომელნიც ამ პრინციპებით დაიცავენ ერის უფლებას, ნამდვილ ინტერნაციონალიზმს ემსახურებიან. დეაწლი მათი დიდ იქნება მამავალ საერთაშორისო ძიების განმტკიცებისათვის. პარიზში რომ საზოგადოება დაარსდა ერის უფლების დაცვისა, ვერასოდეს ვერ იხეირებს, თუ ნათლად და მკაფიოდ არ განსაზღვრა უფლება ერისა და მარტო ზოგად ფრაზებით დაკმაყოფილდა—ენას ნურავის წაართმევთ, სარწმუნოებას ნურავის შეუღალავთ და სხვ.—საქირობა მთელს მოაზრე საზოგადოებაში მოფენოს მტკიცე და ნათელი აზრი ერის ზნეობრივი არსებობისა და ხელ-უხლებელ უფლებათა შესახებ, როგორც საფრანგეთის რევოლიუციამ მოჰგინა მთელს კაცობრიობას აზრი ადამიანისა და მოქალაქის უფლებისა, და მაშინ დიადი აზრიც დიად ნაყოფს გამოიღებს. საკვირველია, „ინტერნაციონალის“ ერთი უდიდეს მისსიათაგანი ეს იყო სწორედ, თვით მისი სახელწოდებიდან ლოდიკურად გამომდინარეობს დიადი აზრი ერის უფლებისა, და მან კი ამ მხრით ვერავითარი ნაყოფი ვერ მოიტანა. პირიქით,—სულ არია ცნება ერისა და საერთაშორისო სოლიდარობისა, რადაც მკვდარი მეტაფიზიკური კოსმოპოლიტიზმი ან უკიდურესი შოვინიზმი შეჰქმნა ინტერნაციონალიზმის მაგივრად და ისე შეისისხსობორცა მრავლის უმრავლესმა სოციალისტმა ერთიცა და მეორეცა, რომ ძნელია ეხლა მათი მორჯულება და მტკიცე და ნამდვილ ინტერნაციონალიზმის ნიადაგზედ დაყენება. დიახ, სწორედ ეს ორი სრულიად ურთი-ერთის მოწინააღმდეგე ცნება გამოვიდა „ინტერნაციონალის“ ინტერნაციონალიზმიდან (სხვა დიდ და მართალ იდეათა შორის, რასაკვირველია),—კოსმოპოლიტიზმი ო შოვინიზმი, და ეს ნათლად ამტკიცებს, რომ წინადაც სათავეში ნათელი წარმოდგენა სრულიად არა ჰქონიათ „საერთაშორისოზედ“. შეიძლება გვათხრონ,—როგორ, თქვენ ერის უპირველეს უფლებად აღიარებთ სახელმწიფო ორგანიზაციის მოწყობას, მაშასადამე ყველა ერთი სუვერენი უნდა იყოსო?—დიახ, იდეალურ საერთაშორისო სამართლის თვალთსაზრისით ყველა ერს აქვს უფლება სუვერენობისა. თუ თანასწორობა საფუძველია სამართლისა და საერთაშორისო სოლიდარობისა, ან ყველას სუვერენობა, ან არავის!—ამას გვეუბნება უმაღ-

ლესი ზნეობა და სამართალი საზოგადოებათა საზოგადოებისა, როგორც სამართალი და ზნეობა უბრალო სამართლისა გვეუბნება ინდივიდის თანასწორობასა და სუვერენობას უბრალო საზოგადოებაში.—რაც შეეხება კონკრეტულ ერებს თანამედროვე სახელმწიფოებში არსებულთ, არავინ არ ამბობს—აიღეთ და ყველას დაურთვეთ სუვერენობაო. სუვერენობა მხოლოდ იდეალია, იგი აღიარებული უნდა იყოს სამართლისაგან და ზნეობისაგან, მოწინავე აზრისაგან, და როდესაც ერთი მისწრაფვის ამ იდეალისადმი,—სამართალმა მას დახმარება უნდა გაუწიოს, მოწინავე აზრმა ტაში უნდა დაუქრას, სოციალიზმმა უნდა გაიხაროს, რომ ერთი ნაბიჯი კიდევ წარესდგით წინ ინტერნაციონალისაკენ, დღეს კი წინააღმდეგ ვხვდებით! ნახევრად ველური საერთაშორისო სამართალი, მოუმწიფებელი საერთაშორისო ზნეობა და ნახევრად—ბარბაროსული სოციალიზმი ამაზედ ხშირად ლაპარაკსაც გვიშლიან.—თორემ, განვიმეორებთ, კონკრეტულად რამდენია ისეთი ერთი, ისეთი ხალხი, რომელთა სუვერენობა შეუძლებელია, თუ გინდ იმიტომაც რომ ტერიტორია არა აქვსთ. გარდა ამისა თანამედროვე სახელმწიფოთა ფორმა მარტო სუვერენული არ არის. ამ მხრითაც შესაძლებელია სახელმწიფოთა კლასიფიკაცია: არიან სახელმწიფოანი სუვერენნი, სახელმწიფოანი ნახევრად—სუვერენნი, სახელმწიფოანი ვასალნი, სახელმწიფოანი პროტექტორატის ქვეშე მყოფნი,—სახელმწიფოანი მუდმივ ნეიტრალიტეტის მქონენი და სხვ. თანამედროვე მოქმედი საერთაშორისო სამართალი აწესრიგებს ყველა მათ უფლებათა და ვალდებულებათა. აგრეთვე თანამედროვე დიდი სახელმწიფოები თითქმის ერთ პატარა საერთაშორისო საზოგადოებას წარმოადგენენ და იქ ავტონომიები და მფლობელობანი ან სარგებლობენ განსაკუთრებული უფლებებით, ან შეუძლიანთ რომ ისარგებლონ, მსგავსად დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა, საზოგადოებრივობის ბევრ სფეროში. და რომ სამართლიანი სამართალი მართლაც სადმე იყოს, არა თუ ტერიტორიის მქონე ერთა, არამედ გაბნეულ ერთა უფლებათა სრული დაცვაც შეიძლებოდა,—მათთვის მინიჭება მრავალ „სახელმწიფო“ ფუნქციათა. მაგრამ, განვიმეორებთ, იდეალი ერის უფლებისა საზოგადოდ არის მისი სუვერენობა და შემდეგ მის სურვილზედ და მისი თანასწორის სურვილზედ დამოკიდებული იმ საერთაშორისო კავშირის განმტკიცება, რომელიც მათთვის ხელსაყრელი ან აუცილებელი იქნება.

აქ არ შემიძლია გავკვიროთ არ შევეხბო ერთ

სოციალისტ ინტერნაციონალისტს, დემუტატ კარლო ჩხეიძეს.—Baton-ს ჰგონიაო, სწერდა იგი ამას წინად, რომ პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მართლაც აუცილებელია ერისთვისო. რამდენი პოლიტიკურად თავისუფალი ერი დაღუპულა ისტორიაშიო და რამდენი დამონებული გადაჩენილაო. თვით რუსეთი, დღეს, მიუხედავად პოლიტიკური დამოუკიდებლობისა, უცხო კაპიტალის საექსპლოატაციო საგნად გამხდარა, უმოქმედობით გაყინულაო. მაშასადამე პოლიტიკურად დამოუკიდებელ ერებს სრულიადაც არა აქვს მეტი ინიციატივა დამონებულებზე და ერისთვისაც საზოგადოდ არ არის ისე საჭირო დამოუკიდებლობაო!—აი შედეგები ულოლიკობისა.—ერთ დროს ყველანი მოგვდებით, ჩვენ, ინდივიდები, მაშასადამე მონობა ინდივიდისა არ არის მაინცა და მაინც აუტანელი, —ხომ მაინც მოგვდებით. აი კ. ჩ-ძის ფილოსოფია. მე კი მგონია ერთი დღის თავისუფლება სჯობია ასის წლის მონობასა.—ისტორიაში ბევრი ხალხი გამქრალა მიუხედავად პოლიტიკური თავისუფლებისა, მაგრამ აბა ერთი იანგარიშეთ, რამდენი გამქრალა სწორედ პოლიტიკური მონობისაგან?—აუარებელი. ბერძენები განქრენ, მაგრამ სპარსელების ხელში რომ ყოფილიყვნენ მართანის ბრძოლის შემდეგ—ისე განქრებოდნენ, რომ ვერაფერსაც ვერ დავგიტოვებდნენ მემკვიდრეებს, და მებრვე, —დაუსრულებლივ შეგვიძლია ასეთა მაგალითების მოყვანა.—რუსეთი უმოქმედობაშია გაყინული, მაგრამ პეტერბურგში რომ პოლონელები იჯდნენ, ან გერმანელები, კიდევ უფრო გაიყინებოდნენ. რაც თუ გინდ ნაკლებ ინიციატივას იჩენდეს დამოუკიდებელი ერი, მერე რუსეთის ტოლა ერი, მას მაინც ათასნაირი სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი ფუნქციები აქვს აღსასრულებელი და ასრულებს კიდევ—მეტად, ვიდრე მონობაში შეასრულებდა. გარდა ამისა, სწორედ ამ გაყინულებას არ ებრძვის მთელი მოწინავე რუსეთი, და იმედიც აქვს, რომ გაივლის სულ რამდენიმე წელიწადი, და რუსეთის განახლებული ცხოვრება აყვავდება, ფრთას გაშლის, მთელს ქვეყანას განაცვიფრებს, სწორედ პოლიტიკური დამოუკიდებლობით, სიძლიერით.—ჩვენ კი, მონებმა, რამოდენიმე წელი უნდა ვიცადოთ, მეტი არაა?.. არ მინდოდა ამაზედ ლაპარაკი, მაგრამ ანბანური ქვეშარტებაც კი საკამათოთ მიაჩნიათ ჩვენ ბრძენ კანონმდებელთაც კი.

საერთოდ ცოტაა სერიოზული არგუმენტი ერის უფლების წინააღმდეგ. ვერაფერთარი უმაღლესი მოსაზრებით ვერ დასთურგნავ ამ უფლებასა, თუ არ ძალითა, მაგრამ იდეა მისი რჩება, და

მას ვერაარა სძლევს. სუსტია და უაზრო მის წინააღმდეგ უტოპიური იდეალი კოსმოპოლიტიზმისა. სუსტი და უძლურია აგრეთვე იდეა სახელმწიფოსი, თუმცა ძლიერი იარაღი მის წინააღმდეგ. ერი ინდივიდია, და მაშასადამე ვერც მისი სიპატარავის მიხედვით წაართმევნ მას უფლებასა, რადგანაც ინდივიდი ერთი და იგივე უფლების მქონეა, დიდი თუ პატარა. არც ის არის სამართალი, —კაცობრიობის სახელით პატარა ერებს რომ ზიზლით იხსენიებენ, —კაცობრიობის წინაშე რა მივიძღვისთო. ჯერ ერთი კაცობრიობა არ არსებობს, როგორც პატრიარხი, თავის შვილებს, ერებს რომ ასაჩუქრებდეს და სჯიდეს ღვაწლთა და ცოდვათა მიხედვით. პირიქით, იგი ერთაგან შესდგება, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, მომავალში უნდა შესდგეს. მეორე—პატარა ერებს მიუძღვისთ დიდი ღვაწლი ამ „პატრიარქის“ წინაშეც. ელლად პატარა იყო, აღმოსავლეთის დესპოტიები კი დიდი —და რომლის ღვაწლი უფრო დიდია? იპაონია პატარაა და ჩინეთი დიდი—რომლის ღვაწლი უფრო დიდია? რუსეთი დიდია—იტალია კი მასთან შედარებით პატარაა?—რომლის ღვაწლი უფრო დიდი ყოფილა და არის?—ჩვენ ამითი ის არ გვინდა ვსთქვათ, რომ პატარა სჯობია დიდსაო, მაგრამ ისიც ტყუილია, თითქოს სიდიდით რამე განიზომებოდეს. ვიქტორ ჰიუგოს სიტყვები მართალია, —ერის ღირსება ისე არ განიზომება სიდიდით, როგორც ადამიანისა მისი სიმაღლითაო. მართლაც, მაშინ ყველა აყლაყულა ხომ დიდი ვინმე იქნებოდა!—ერთი ფრანგის სოციოლოგი ადოლფ კოსტი იმასაც კი ამტკიცებს, რომ გენიოსი ვყველგან იბადება, არ ვიცით მისი დაბადების კანონებიო; პატარა ერთა შორის სწორედ უფრო ხშირადაც იბადებოდა ისტორიაში გენიოსები, ვიდრე დიდთა შორის.—მაგრამ რა, —კიდევ ვიტყვი, განა ეს არის უფლების განმსაზღვრელი? განა პატარა კაცს საზოგადოებაში უფლება არა აქვს? თუ აქვს უფლება?—სამართალი იმას კი არ დასდევს—გენიოსია, ტალანტია, თუ სხვა რამ ისე ესე თუ ის კაცი, —სამართალი ყველასათვის ერთნაირად მოქმედებს!—პატარა კაცსაც აქვს ამასთანავე თავისი სიამაყე, თავისი სიხარული, თავისი კმაყოფილება, თავისი სულიერი და გრძნობრივი ცხოვრება. ხელი არავის აქვს მის სიპატარავესთან, —იგი სცხოვრობს თავისი ინდივიდუალური სიცოცხლით. საზოგადოების სამართალი მას აღიარებს, როგორც ინდივიდს, და არა ზომავს მისი სიცოცხლის სიპატარავესა და სიდიდეს. ხელი არავის აქვს არც მის სიკვდილთან, მალე მოკვდება იგი თუ გვიან. სამართალს არ შეეხება

მისი სიკაცხლის ხანგრძლივობა. მსგავსადვე ვის რა საქმე აქვს—პატარაა ერი, დარბია იგი, გადაგვარების გზაზედ დამდგარი, მომაკვდავი თუ სხვა რამ. იგი სოციალური ინდივიდია, საერთაშორისო სამართალმა მისი სიკაცხლე, მისი არსებობა, მისი თავისუფლება უნდა დაიცვას. თუ სამართალი იდეალურია,—კიდევაც უნდა იზრუნოს მის ხანგრძლივობაზედ,—ჩვენ კი სწორედ მის სისუსტესა და ნაკლს გვიყენებენ არგუმენტებად მის უფლებათა წინააღმდეგ!

ერი ათასგვარ და რთულ ისტორიულ პროცესისაგან შობილა, გაზრდილა, საუკუნოებით ვინ იცის რამდენი ვაი-ვაგლახი გამოუვლია, შეუშუშავებია ორიგინალური სოციალური ცხოვრება, გამხდარა თვითშემგნებ სოციალურ ინდივიდად,—მასაც აქვს თავისი სიხარული და სულის კვეთება, თავისი იდეალები, თავისი მიზნები, მასაც აქვს იმედი ხანგრძლივი ცხოვრებისა და იბრძვის ამ ხანგრძლივ ცხოვრებისათვის,—და თუ იგი მეორეზედ ნაკლებია, უღარიბესი, უფრო სუსტი და დაავადებული,—ეს არავის უფლებას არ აძლევს გამოირიცხოს იგი სამართლის სფეროდან და პრინციპიალურადაც კი უარ-ჰყოს მისი არსებობის უფლება რაღაც კაცობრიობის სახელითა და მის საკეთილდღეოდ.

ღიან, როგორც საზოგადოებაში არსებობს დღეს უსრული სამართალი და მთელი სოციალური მოძრაობა იქითკენ არის მიმართული, რომ ეს უსრული სამართალი სრულ-ჰყოს, ათასჯერ მეტად თანამედროვე სამართალი საზოგადოებათა საზოგადოებისა უსრულია და ჩვენც მის სრულ-საყოფელად არა ნაკლები ბრძოლა გვმართებს.—თუ დღეს უბრალო საზოგადოებაში ადამიანის უფლების დათრგუნვა აღელვებს ჩვენ სინიღისსა, არასჯერ მეტად უნდა აგვადელვოს ერის უფლების დარღვევამ, რომელიც მილიონ ხალხისაგან შესდგება. თუ დღეს ინდივიდის სუვერენიტეტი და თანასწორობა გავვიხილია იდეალად, მსგავსადაც ერის სუვერენიტეტი და თანასწორობა უნდა იყოს საზოგადოებათა საზოგადოების ზნეობისა და სამართლის იდეალად. მხოლოდ შეუგნებელნი და სამართლის ფილისტერები, რომელნიც არ აღმაღლებულან საერთაშორისო ზნეობისა და სამართლის იდეამდე, უარ-ჰყოფენ ამასა და ბევრნი არიან ასეთნი როგორც სოციალისტ ისე „ბურჟუაზიულ“ მოაზრეთა შორისაც! საკვირველია...

ერი ჩვენთვის სულია, სულიერი ოჯახი, სულიერი პრინციპი, იგი ისტორიული ინდივიდულობააო, სთქვა რენანმა.—მაშ თუ სულია, ოჯახი, სულიერი პრინციპი, ისტორიული ინდივიდულობა,

როგორც ამბობდა ეს ფილოსოფოსი,—ასეთს ოჯახს, ასეთს სულსა, ასეთს ინდივიდულობას უფლება არ სჭირდება,—უფლება უზენაესი, რომელიც სუვერენობით უნდა გამოიხატოს, ან უნდა მისწრაფოდეს სუვერე ნობისაკენ? და რაღაი ამ აუცილებელსა და სამართლიან პრინციპს აღვიარებთ, რასაკვირველია ყოველი მისი უარ-ყოფელი, ყოველი დამრღვეველი საერთაშორისო პირობათა და მომტყუებელი ერთა, ან ყოველი განმამართლებელი ასეთ მოტყუებათა დასავლობი არ უნდა იყოს ჩვენ მიერ აღიარებულ უზენაეს საერთაშორისო ზნეობისა და სამართლის თვალთახედვით!..

ყველა ერისათვის ქვეშაობა უნდა იყოს, მაშასადამე ქართველი ერიც არ უნდა იყოს მათ შორის განწირული ან საერთაშორისო სამართლის მიერ რაღაც ბუშუად აღიარებული. მიხედვით მასაც შემდეგ წერილში და ამით დავასრულოთ ჩვენი ბაასი.

Baton.

მთის არწივი შამილი

ისტორიული ამბავი.

II

შამილი დაიბადა მეფერამეტე საუკუნის მიწურულეებში, მესტორიე ს. ს. ესაძის სიტყვით—1798 წელს, ხოლო სხვა წყარონი უჩვენებენ დაბადების წელიწადად 1797, ან 1799-ს. ეს ის დრო იყო, როდესაც თავისუფალ საქართველოს თავისუფალ არსებობის დღენი იღვოდა და დარიალის დახშული კარი იღებოდა ქართველ მეფის ხელით ვითომდა იმ იმედით, რომ ჯვარი ქრისტესი საქართველის დროს კვლავ ამოჰქოლავდა ყურთამდე დაღებულ დარიალს. ეს ის დრო იყო, როდესაც პატრი ნიკოლა თამამად და გულწრფელად მოახსენებდა თავის მწყალობელ მეფე გიორგი XIII-ს—რუსის დალაბანდის ბრახუნი ნიშანია საქართველოს თვითარსებობის დასასრულისაო.

ამიერ-კავკასიის ერთს უძველეს ნაწილს—საქართველოს პოლიტიკური ტანი რომ ერღვევოდა და ჩინჩხვარივით იფუშებოდა ძველი აგებულება სახელმწიფოსი დალაბანდის ბრახუნის მოძახილზე, სწორედ ამ ტრალიკულ დრო-ჟამს, საქართველოს აღმოსავლეთით, დაღესტნის მიუვალ მთებსა და კლდეთა შორის გაჩნდა ყრმა, რომელსაც თითქოს განგება ავალეზდა საქართველოს მეფეთა მემკვიდრეობას. რაკი ბაგრატიონთ და ბარმა ველარ

შესძლებს მაღლა ეფრიალებინათ თავისუფალ და დამოუკიდებელ არსებობის დროშა, მისი პატრონობა და გაძღოლა იმავე განგებამ გადაულოცა მთას, იმ მთას, რომელსაც ჯერ რიგიანად არ ეწვინია, თუ რა ხილი იყო სრული პოლიტიკური და სახელმწიფო ცხოვრება.

ჯერ ისევ სიკაბუკეში, თვის საყვარელ მეგობარს და მასწავლებელს კაზი-მოლას რომ ახლდა, შამილიმა გამოიჩინა შესანიშნავი ნიჭი წვრილ-წვრილ ტომთა შეწყობა—შეკარწიებისა. გონიერი ყმაწვილი ანაზღუდულად მიხვდა, თუ რისთვის უცემდა მთას მაჯა, და რაკი შეიგნო და შეითვისა მთიულის გულის დარდი და ვარამი, თამამად გამოაცხადა, საერთო მტერი რუსობაა, ესაა შავი ნისლივით რომ ედგება კავკასიონის ქედსა, მის კალთატოტებს და თუ თავისუფალი არსებობა გვწადიან, კორიანტლად უნდა გადავიქცეთ ნისლის გასაფანტავადო. ამ გვარად შამილიმა მტერსა და მოკეთეს საერთო საქმე გაუჩინა.

შამილი გაიმსჭვალა და გაიტაცა მართვამეგობის იმ წესმა, რომელიც მონათლულია ცენტრალიზმის სახელით და რომლის მართვით ერთი სახელი დღესაც ბევრს ათრობს და ატორტმანებს, თითქოს ბანგი დაუღვევიაო. მოკლევადიანობით რომ შეიძლებოდაც შამილის მისწრაფება—სურვილის დასურათება, გავებდავთ და ვიტყვი, რომ შამილი ადგა იმავე გზას, რა გზითაც დადიოდა დიდება საქართველოს ისტორიისა, მეფე დავით აღმაშენებელი.

რაკი შამილიმა ნათლად და მკაფიოდ გაითვალისწინა მომავალი ასპარეზი, რაკი დარწმუნდა რომ გამარჯვებისათვის საჭიროა ერთის კაცის ბატონობა და ბრძანების გაცემა ერთის ცენტრიდან, აღარას ერიდებოდა იდეალის განსახორციელებლად. მთის გაბნეული ტომნი, უფრო კი ჩაჩანნი და ავარელნი ისე შეჰკრა და შეჰბოჭა შამილიმა, კაცს ეგონებოდა, დულაბი გადაუხსამს, ან და რკინის საოტები მოუჭერია ალთასა და ბალთისაკენ მაყურებელ მთიულებისთვისაო.

უპირველესი და უძლიერესი დულაბი და სალტა, რასაკვირველია, იყო სარწმუნოება და რჯული მაჰმადისა. ამას მოჰყვა შარიატი, რომელსაც სრულიად უნდა დაეთრუვნა და განედევნა ხალხის ყოველდღიურ ცხოვრებიდან ადათი და ჩვეულება. ქვეიანი და გონიერი ადმინისტრატორი შამილი ამასაც არ სჯერდებოდა და ათას სხვა ღონესა და ხერხს ხმარობდა, რომ თავისი გაეყვანა. მაგალითად დიდად უწყობდა ხელს შერეულ ქორწინებას და აქეზებდა ახალგაზდობას საცოლო შორეულ

ტომიდან მოეყვანა. ასეთის ქორწინების წყალობით დიდად მტკიცდებოდა ნათესავობა, მეგობრობა, მეზობლობა და სიყვარული დამორებულ ტომთა შორის.

რუსებთან განუწყვეტელ ომიანობის გამო დიდალი ვაჟკაცობა წყდებოდა. ავარია და საჩაჩნო სწორედ რომ აივსო ქვრივ-ობრად დარჩენილ დედა-კაცებით. გასათხოვარი ქალები საქმროებს ველარ შოულობდნენ. ქალწულთა და ქვრივთა გოდებამ და ღრტივამ გააყრუა დაღესტნის ხევ-ხუენი და სოფელნი. საჭირო შეიქმნა მალამოს გამოძებნა მომავალ აჯანყების ჩასაქრობად, რადგან წინასწარი ნიშნები ყველას თვალში ეჩხიბებოდა. შამილიმა ამ გაქირვებასაც ადვილად დაახწია თავი. სასტიკად უბრძანა ნაიბებს—დრო გამოშვებით შეჰკრიბეთ ხოლმე ქალწულნი და ქვრივნი წინაწინ გამოცხადებულ სოფლებში და ათქმევიანეთ, ვის ვინა ჰსურს ქმრად, სულ ერთია როგორი იქნებოდა საქმრო, ცოლიანი თუ უცოლო. მამაკაცებს არაფრად ექაშნიკათ ასეთი ბრძანება და ძალით ცოლების შერთვა, მაგრამ ურჩობას ვერაფერ ჰბედავდა. გაჯიუტებული ვაჟკაცი ცოცხალი ვერ გადურჩებოდა შამილის მრისხანებას და წყრომას. პირველად დედაკაცებსაც ეუცხოვათ ეს სასტიკი ბრძანება, რადგან ქალი მუდამ ქალია და ჩვეულებრივი კდმა-მოსილობა ხელს უშლიდა დაესახლებინა საქმრო საჯაროდ წინაშე ქვეყნისა და შეკრებილ თემისა, მაგრამ მალე შეეჩვივნენ ახალს წესს და აღარ თაკილობდნენ საქმროების დასახელებას და არჩევას.

ასეთის დროსა და გარემოების შეფარდებულის განკარგულებით შამილიმა უცხად ჩაქრო იქვე სათავეში ქალთა გულში დაეუბებული უკმაყოფილება და მშვენიერი სქესი დაღესტნისა თვის ერთგულ მომხრეებად გადააქცია. მადლობელმა ქალებმაც ბევრჯელ დაუმტკიცეს იმამს თავისი გზისა და სიყვარული. 1840 წელს რუსებს რომ აუჯანყდა თითქმის დაწყნარებული საჩაჩნო, ეს სულ ჩაჩან ქალების უნარი და მამულიშვილობის ბრალი იყო.

ქვეიანი შამილი კარგად ხედავდა ძალიად ქორწინების უხერხულობას, მაგრამ რა ვუყოთ, გარემოება ასეთია და ბედს უნდა დავმორჩილდეთო. განა თვით განათლებულნი ევროპელნი ყველანი თავისის ნება-სურვილით ქორწინდებიანო? განა ცოტაა მათში ისეთნი, რომ ცოლს ირთვენ დედამის ბრძანებით, ან სხვა რაიმე ანგარიშით, სადაც სიყვარულს სრულიად ადგილი არა აქვსო? დასავიწყარი არც ისაა, რომ მაჰმადის რჯულის მიმდევართა შორის ძალიად გათხოვება ისე არაა დასაგ-

მობი, როგორც ქრისტიანეთა შორის, რადგან იქ განქორწინება ძლიერ ადვილია. თუ შეუდღენი ვერ შეეგუებოდნენ ერთმანეთს, ვერაფრითა დაბრკოლება ვერ შეუშლიდა ხელს გაყრას და ამ გვარად აღარ მოუწამლავდნენ ერთმანეთს სიცოცხლეს უსიყვარულო და დაობებულ ცხოვრებით ერთს სარეცელზე და ერთ ქვეშ.

დიდი რუსეთი და მწირი დაღესტანი საჭიდაოდ რომ გავიდნენ და, როგორც ეტყობოდათ, პირის კოცნას არ აპირებდნენ, ადამიანს ზღაპრული სურათი გადაეშალა თვალწინ. ჩრდილოეთიდან ბუმბერაზი, ასთავიანი ბაყ-ბაყ დევი მოალაჯუნებდა ბარკლებს, ხოლო სამხრეთიდან ეგებებოდა, მართალია, ქურციკივით მარდი, მაგრამ მქლე და სუსტი მთიული; აბა სად გოლიათი და სად მწყემსი! საკვრველი დღესაც ისაა, როგორ გაუძლო გოლიათს მწყემსმა მთელი ნახევარი საუკუნე და პირველსავე შეტაკებაზე როგორ არ გაწყდა წელში მთიული!

მტერი შამილისა ძრიელი, მრავალ-ერიანი და მდიდარი იყო. ამასთან რუსეთს შეეძლო გამოეყვანა შამილის წინააღმდეგ ვერობიულად მოწყობილი და სასტიკის დისციპლინით შეკრულ შებოქილი ჯარი. სურსათი და საშხედრო მასალა საზრუნავი აგრე რიგად არა ჰქონდა რუსის მხედრობას. სურსათისა და ტყვია-წამლისათვის ზრუნავდა ცალკე დაწესებულება. სულ სხვა იყო შამილის საქმე: ჯარის-კაცი შამილისა მეომარი ხომ იყო და იყო, სასმელ-საქმელზედაც თითონ უნდა ეზრუნა. ტყვია-წამალი, იარაღი და ცხენი ყველაფერი მისი საზრუნავი და თავშისაცემი იყო; შამილის მხედრობა უფრო საერო მილიციას წაგავდა ვიდრე წინააღმდეგ შემუშავებულ წესსა და რიგზე გაწვრთნილ ჯარსა. განსაკუთრებით დიდ შრომასა და ზრუნვას თხოულობდა ცხენოსანი ჯარი.

დაღესტანი და საჩაჩნო შამილმა დაანაწილა ათას-ათას კომლიან სანაიბოდ, რომელთაც განაგებდნენ ნაიბნი. თექვსმეტის წლიდან მოკიდებული სამოც წლამდე თვითოეული მკვიდრი მოვალე იყო ჯარში ემსახურნა. თოფი, დამბაჩა და ხმალი ყველა მეომარს საკუთარი უნდა ჰქონოდა. შეძლებული მეომარი ცხენით გადიოდა ჯარში და უკეთუ თვითონ ვერ წავიდოდა სალაშქროდ ავადმყოფობისა, ან ქრილობის გამო, ცხენი სხვისათვის უნდა ეთხოვებინა. მეომარს საგზალი შინიდან მიჰქონდა, ხოლო თუ დიდხანს დარჩებოდა ლაშქარში, მაშინ იოლადა მიდიოდა რეკვიზიციის დახმარებით, ესე იგი ძალით ართმევდა ნუგზალს იმ სოფლებს, სადაც ჯარის ლაშქარი იკრიბებოდა, ან მოქმედობდა.

შამილის დროს მთელი საჩაჩნო და დაღესტანი ერთს თვალუწყდენელ სამხედრო ბანაკს წარმოადგენდნენ. ანკი რა უნდა ექნათ, ასე რომ არ მოქცეულიყვნენ. რუსეთი ყოველის მხრიდან აწვებოდა მთას და ცხოვრების საღსარს ნელ-ნელა უსპობდა. რადგან ნაბიჯსაც კი წინ გადასდგამდა რუსეთი, იმდენს ან სოფელს (სტანიცას) გამოსჰქიმავედა და ავსებდა ყაზახებით, ან ციხე-სიმაგრეს აშენებდა. მთიულების ჩამორთმეული სახნავ-სათესი და საძოვარი ადგილები ეძლეოდა სტანიცის ყაზახობას, ხოლო მათი პატრონ-პატონი მკვიდრი მთიული ულუკმაპუროდ რჩებოდა და უკან-უკან იწევდა მთის სიღრმესა და მიუვალ ხეობებში. რამდენსაც უკან იხევდა მთიული, იმდენად უფრო უძენელდებოდა ცხოვრება და მანასადამე იზრდებოდა და მატულობდა მძულვარება რუსებისადმი.

ბოლოს საქმე იქამდისინ მივიდა, რომ რუსის მხედრობამ და ყაზახობამ სრულიად ჩაუტეკტეს ხეობებიდან გამოსასვლელი გზები ბარში. ვიდრე რუსეთი მარტო ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთიდან აწვებოდა მთას, კიდევ იყო საღსარი განძრვისა და მოქმედებისა, ხოლო როცა რუსეთმა დაიშვიდრა ყირიმი, მდინარე ყუბანის შესართავი და ძირობანი და საქართველო, კავკასიის უღელ-ტეხილის და მის უბე-კალთებზე დაფენილ სოფელთა ბედი სამუდამოდ გადასწყდა. ყაზახთა სტანიცების გაშენებამ სამსა და ოთხს წყებად ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით—დასავლეთით მთას სული შეუგუბა. საქართველოდანაც მთავრობამ დაღესტანს შემოავლო რკინის სალტა, რომელსაც სახელად უწოდეს სალეკო კორდონის ლინია, ანუ ხაზი. ეს ლინია იწყებოდა ს. ახმეტასთან, მიდიოდა აქედან ს. ფშავლამდე, საცხენისზე, ყარათუბანზე, ლავოდესზე, ბელაქანზე, ჭარზე, ახალ ზაქათალზე, მუხახზე და სხვა. ამ ლინი ს გამბით დაღესტანს ის მოუვიდა, რაც დაემართება ხოლმე ხაფანგში მომწყვდეულს თავეს. რომ იტყვიან, სწორედ განძრვის თავი აღარა ჰქონდა დაღესტანს. მართალია, შამილის დროს სალეკო კორდონის ლინიაზე სტანიცებს არა მართავდნენ, მაგრამ რაც მაშინ არ გაკეთებულა, დღესა კეთდება. ჯერ ისევ გალიცინის დროს ლავოდების რაიონში რამდენიმე ახალი სოფელი გააშენეს, სადაც დააბინავეს ომ ს მოყვარე ყაზახების მაგიერ მცირე რუსნი, ანუ ხახლები, და ზოგსაც ეხლა აკეთებენ.

ასე გავუდული და გათანგული მთა იძულე-ბული შეიქმნა ყრონქში სწდომოდა რუსეთს და ან მოეშორებინა თავიდან რუსეთი და რუსობა, მაჯალაჯუნსავით რომ დააწვა მას და სულს უხუთავ-

და, ან დედა-ბუღიანად გაწყვეტილიყო, ამოვარდნილიყო და აღვვილიყო ამა ქვეყნისა პირისაგან.

სწორეთ ამ ისტორიულ პირობებში უნდა ვეძებოთ სათავე იმ სასტიკისა და უღმობელ სამღეთო ომისა, რომელიც გამოუცხადა რუსობას ჯერ ისევ დაღესტნის პირველ იმამმა კაზი—მოლამ. ასეთს ომს ეძახიან გაზავატს, ან წმიდა და სამღეთო ომს რუსების წინააღმდეგ.

სულ სამი იმამი ჰყავდა დაღესტანს: კაზი-მოლა, გამზად-ბეგი და შამილი. მართალია, პირველმაც და მეორემაც თავი შეაკლეს რუსებს და დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს გამარჯვებულ წინსვლას და ყაზახთა სტანიცების ბედნიერსა და კეთილ ცხოვრებას, მაგრამ სავსებით და თითქმის უნაკლებულად მარტო შამილმა მოახერხა განხორციელება გაზავატის დედა-აზრისა. ოცდა ათის წლის ღვაწლი და მოქალაქობა შამილისა მარტო ის იყო, რომ მოეშორებინა კისრიდან მადრჩობელა საბელი, რადა მთას თავისუფლად ესუნთქვა და სხვის კლანტებში სული არ ამოხდენოდა.

თავის დროს შესაფერად შამილი სწავლულ კაცად ითვლებოდა. ძრიელ ეტანებოდა წიგნსა და საღვთისმეტყველო არაბულ მეცნიერებას. შამილზე ამბობდნენ, რომ განსწავლულია და მეცნიერი, როგორც აკუშას ყადიო. შამილი ოცდა ათი წლისა იყო, უკვე მეორე ცოლი ჰყვანდა, მაგრამ მაინც მთიელი სამი წელიწადი წიგნს თავს არ ანებებდა. რაკი ასეთი ბეჯითი იყო სწავლაში, უეჭველია ზედ მიწვევით შეითვისებდა შამილი იმ ცოდნას და მეცნიერებას, რაც კი რამ მოიპოვებოდა მაშინდელ დაღესტანში. იმ დროინდელ მეცნიერების შესისხლხორცებით და საოცარის ადმინისტრაციულის ნიჭით აიხსნება ის გარემოება, რომ შამილმა განიზრახა და სისრულეში მოიყვანა კიდევ მთისთვის დაწერილ კანონის მიცემა. მისის ბრძანებით მეცნიერმა ჰაჯი იუსუფამ დასწერა ძველის დება, სადაც გარკვეულია რა გვარისა და ზომისაა დიდის იმამის უფლებანი და იმამის მახლობელ თ.ნამშრომელთა. დიდის ოსტატობით და თანდათანობით ჩაქსოვილია თურმე ძველის-დებაში აზრი და საჭიროება საადმინისტრაციო ცენტრალიზმისა.

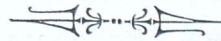
პირველი მასწავლებელი შამილისა ყოფილა კაზი-მოლა, სულ ოთხის წლით უფროსი შამილზე. ამან ასწავლა შამილს მეცნიერებასთან ერთათ სიძულვილი შემოსულ მტრისა. ფიზიკურ ვარჯიშობასაც ყურადღებას აქცევდა კაზი-მოლა და ისეთი ნიჭი გამოიჩინა შამილმა სიჭაბუკეში, რომ ბევრის მხახველი და ბევრის მომქმედი მთიული განცვიფრებული რჩებოდა, შამილის ვაჟკაცობას რომ ხე-

დავდა. ოცის წლის შამილი თავისუფლად ახტებოდა დიდ პირიან ხეებს და ფლორცევებს.

ესაა დაახლოებით შამილი, რომელმაც კინალამ შესცვალა მეცხრამეტე საუკუნის ისტორია ამიერ-კავკასიისა, დროზედ რომ მხარი დაეჭირა ვისმეს. ვერც ოსმალითი და ვერც სპარსეთი ქომაგად ვერ გამოდგნენ, ხოლო საქართველომ ცეცხლზე ნავთი დაუსხა.

მაშასადამე შამილს უნდა წაეგო საქმე და აკი წაეგო კიდევ.

ა. ფრონელი.

მიხმარე ფარად!

როს ვაგირისხდეს ბედის ვარსკვლავი, ყოველმხრივ რისხვა თავს დაგეტეხოს და ქარტეხილმა, საჯოჯოხეთომ, უკუნეთ - ბნელში, შორს გადაგჩეხოს; როს ბრბო უვიცი შეუბრალებლად მახვილს გუტორცნიდეს, გტანჯავდეს მარად, გთხოვ, ნუ დამზოგავ... შენსა სანაცვლოდ ყველგან, ყოველთვის, მიხმარე ფარად!..

ი. გრიშაშვილი.

ქართულ სამართლის ისტორია.

თავი II.

ქართულ სამართლის უმთავრესი ტერმინები.

ჩვენს თანამედროვე მწერლობაში ისეა ტერმინების ხმარება არეულ-დარეული, რომ, ვიდრე ქართულ სამართლის ისტორიის შესწავლას შევეუდგებოდეთ, ამ ტერმინების განმარტვა საჭიროდ მიმაჩნია. აქ მხოლოდ უმთავრეს ტერმინებზე იქნება ლაპარაკი და ყველა დანარჩენი თავ-თავიანთ ადგილას იქნება ახსნილი. იმას, რაც თვითეულს ერს კაცთა საზოგადო ყოფა-ცხოვრებისა და მოქმედება-დამოკიდებულებათა უზენაეს და ქეშმარიტ გამსახვდვრელ მცნებად მიაჩნია, იმას რასაც რომაული სამართალი „norma agendi“-ს, ხოლო გერმანული „das objektveRecht“, ფრანგები „droit positif“, რუსები „объективное право“-ს ეძახდნენ,—იმას ქართუ-

ლად „სამართალი“ ჰქვია (ცა გრიბოლ ხმა გე. ლბ, მზ; ბაგრატ კურაპალატის სასამართლო წიგნი). ეს სიტყვა „მართლისაგან“ არის წარმომდგარი, რაც თავდაპირველად „სწორეს“ ნიშნავდა; ამისა და მიხედვით „სამართალი“-ც სისწორეს აღნიშნავს და ამ მხრივაც ფრანგულს droit-ს, რომელიც ლათინურ directum (=სწორეს)ისაგან არის წარმომდგარი, და გერმანულს „Recht“-ს უდრის. უძველეს დროს „სამართალს“-საც სწორეს მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგ. იოანეს სახარებაში ნათქვამია: „ნუ თულახუმიტ უჯით, არამედ **საშველი სამართალი** საჯეთო“ (ცა გვლ ხნძთა, გვ. ლბ); გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაშიაც სწერია: „**სამართალ** არს სიტყუა შენი“, „**სამართალ** იყო სიტყუსგება იგი“-ო (გვ. ლ, მე), ესე იგი—„შენი სიტყვა **სწორეა**, კამათი სწორე იყო; დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც იმ აზრის გამოსათქმელად, რომ რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ ყოველგვარი შეცდომა და კანონის შელახვა გაასწორა, შეზღვევს წინადადებასა ხმარობს: „ყოველი ცთომილი **განმართვეს**“-ო (მძღვთს ქცა 291). იმავე მნიშვნელობით, რა მნიშვნელობაც „სამართალსა“ ჰქონდა, ძველ ქართულს მწერლობაში სიტყვა „**სჯული**“ ანუ „**უჯული**“-ც იხმარებოდა (ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები; ცა გვლ ხნძთა გვ. მე, მო; ძველის წერა, ქრები II, 61); ეს სიტყვა ზმნა „სჯა“-საგან არის ნაწარმოები და თავდაპირველად ნაბჭობის, გადაწყვეტილის მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ძველ ქართულს მწერლობაში „**სჯულს**“ მაინც **განსაკუთრებით სარწმუნოებრივი, საეკლესიო ელფერი ელა** და ამით ტერმინისაგან „სამართალი“ განსხვავდებოდა.

ის, რასაც რომაულს სამართალში facultas agendi, გერმანულად das subjektive Recht, რუსულად право въ субъективномъ смыслѣ ერქვა, ქართულად „**უფლება**“ ეწოდებოდა (ყველგან ძველს ნაწერებში, დაბადებისა და სახარების თარგმანშიაც).

სამართალი ან ერის საზოგადოებრივ ცხოვრებით შექმნილი ჩვეულება და წესია, ან სახელმწიფოს მთავრობისა და კანონმდებელ კრების გაჩენილია ხოლმე. უუძველეს ხანაში რასაკვირველია სამართალი და ერის ზნე-ჩვეულება ერთი და იგივე იყო; შემდეგ, როცა კაცობრიობა განვითარდა და წარმატებული მოქალაქობრივი ცხოვრება შექმნა, გაშინ სამართალი ზნე-ჩვეულებას დაშორდა, დაწინაურდა და კანონდებულ სამართალად გადაქცა. რაკი იმ ხანაში, რომელიც ჩვენი კვლევის საგანს შეადგენს, კანონებს საქართველოში ჩვეულებრივ მეფის-მეორ მოწვეული სამღვდელოებისა, მაღალწოდებისა და მოხელეობის წარმომადგენელთა და

„საბჭოთა საქმეთა მეცნიერთა“ კრება ადგენდა ხოლმე, ამიტომ სამართალს იმ დროს „**გაჩენილი**“ სამართალი ერქვა (ბაგრატ კურაპალატის სასამართლო წიგნი), ანუ „**განაჩენი**“ (გიორგი V-ს ძველის დადება, შესავალი). კანონმდებელი კრება სასამართლო წიგნს ადგენდა ხოლმე, თუ ეს იყო მისი ბჭობისა და შრომის ნაყოფი და ნაშთი, და ამის გამო ამისთანა კრებულის ნაღვაწსა და დადებულს „**ძველი**“ ეწოდებოდა ხოლმე. მაგალითად, ეფთვიმე მთაწმინდელი მე-VI-ე მსოფლიო კრების კანონების ქართულ თარგმანის შესავალში ამბობს წვერებმა „**აღწერილი** იგი მართლისა სარწმუნოებისა **ძველი** და საეკლესიო იგი კანონნი წინაშე ღთის-მსახურისა კონსტანტინე მეფისა წარკითხეს“-ო (იხ. Древности восточн. труды вост. ком. москов. археол. общ. Т. 2, вост. III, 1903 წ., გვ. 78). რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების შედგენილი კანონებიც ხომ „**ძველის წერად**“ იწოდება თვით დედანში; გიორგი მე-V-ე ბრწყინვალის სამართლის წიგნსაც „**ძველის დადება**“ ჰქვია და მეფის სიტყვიდანა სჩანს, რომ სამართალი შეიძლება გაჩენილიყო „**ძველითა, განაჩენითა და დადებითა**“ (ძველის დადება, შესავალი); კანონმდებელ კრების განაჩენი, რომელიც კრების „ძველად“ უნდა ჩათვლილიყო, სამეფოს სამართალად მიეცემოდა, „**დაედებოდა**“; აკი გიორგი ბრწყინვალის მიერ მოწვეულის კანონმდებელ კრების შედგენილს სასამართლო წიგნს იმიტომაც ჰქვია „**ძველის დადება**“.

სამართლის აღსანიშნავად იხმარებოდა ძველმწერლობაში და ეხლაც შერჩენილია სიტყვა „**კანონ**“-ც. გრიგოლ ხანძთელი რომ გუარამ მამფალს შეება და წინააღმდეგობა გაუწია საეკლესიო საქმეებში ნუ ერევი, მოავგანა, რომ „წმიდათა **მოციქულთა** და ღირსთა მათ **მღვდელთ-მოდლუართაგან განსაზღვრებულსა კანონსა** შინა არავე ბრძანებულარს ერის კაცისაჲ, ვითარმცა ეპისკოპოსთა და წესისა წინამძღუართა მამათა განსაგებელისა უჯულის მოძღურებასა იკადრებდა“-ო (ცა გვლ ხნძთა, მზ). თავდაპირველად სიტყვა „**კანონი**“ ქართულში სასამართლო წიგნის თვითოეულს **მუხლსა** ნიშნავდა; გუარამ მამფალი, მაგალითად, სამღვდელო კრებას ეუბნებოდა: „წმინდანო მამანო ეპისკოპოსნო და მეუღაბნონო, იცით ყოველთა **კანონი უჯულისა**, რამეთუ არა ბრძანებს ეპისკოპოსისა და კათალიკოზისა მძღაერებით დაჯდომასაო (იქ. მე); „ძველის წერა“-შიაც ნათქვამია: „ქმნილ იყვნეს სხუანიცა ადგილობითნი კრებანი: პირველი ანკაროას, რომელსა დაესხნეს **კანონნი ოცდაათნი**,

მეორე ნეოკესარიას, დამსხმელი კანონთა ათოთხმეტაჲ, ხოლო შემდგომად... ლანგრისაჲ, რომლისა კანონნი არიან ოც და კუალად ანტიოქიისაჲ, დამსხმელი კანონთა ოცდა-ხუთთა, ამათთანა ლაუდიკიისაჲ ფრიგისაჲ და კანონნი მისნი ოცდა-ერთნი; ამისა შემდგომად მეორე წმიდაჲ და მსოფლიოჲ კრებაჲ კონსტანტინეპოლისა ასერგასისთა წმიდათა მამათაჲ, რომელთა კანონნი არიან ოცხუთი შუად... (ქნკუბი, II, 59). ყველა ამ შემთხვევებში სიტყვა „კანონი“, როგორც ეს განსაკუთრებით ნათლად უკანასკნელ წინადადებიდანა სჩანს („კანონნი რიცხვით შუად“), სასამართლო ძველის მუხლსა ნიშნავს, სულ ერთია საერო იყო, თუ სასულიერო ეს სამართლის წიგნი, საიდანაც მუხლია ამოღებული; ეს იქიდანა სჩანს, რომ რუსის-ურბისის „ძველის წერა“-ში ნათქვამია „კანონნი საეკლესიონი“-ო (ქრონიკები II, 58), — „კანონი“ რომ მარტო სასულიერო სასამართლოს წიგნის მუხლს ნიშნავდეს მაშინ უეჭველია სიტყვა „საეკლესიონი“ დამატებული არ იქნებოდა. რაკი თვითოეულ ამგვარ მუხლში დანაშაულობისათვის განსაზღვრული სასჯელი აღნიშნული, ამიტომ ქართულად სიტყვას „კანონი“ სასჯელის მნიშვნელობაც მიეცა და ზოგჯერ ბერძნულს „ეპიტიმისა“—სასჯელს უდრიდა ხოლმე, მაგალითად: მეექვსე მსოფლიო კრების დადგენილებების ქართულ თარგმანში, რომელიც ეფთვიმე მთაწმინდელს ეკუთვნის, შგ მუხლში ნათქვამია: „მონაზონი უკეთუ სიძვითა დაეცეს და მონაზონებისა ოდენ კურთხევა აქუნდეს, სიძვისა კანონი აღასრულოს“-ო (ივ. Древн. вост. Т. 2, вост. III, გვ. 109); ბერძნულ დედანში, შ მდ ნათქვამია: „ტოჲს ტონ პორნეუონ ტონ ეპიტიმოის... ჰპობლენფუტეჲჲ“; (იხ. ამგვარივე შემთხვევა იმავე ძველში მუხ. შგ, ibid. გვ. 110—ბერძნულ დედანს შ მგ), იმავე თარგმანში მუხ. ოზ ნათქვამია: „რლნი მისცემენ დედათა წამალსა, შვილის მკვლელსა საშოსა შინა... კაცის კალისა კანონსა ქვეშე არიან“-ო (ibid გვ. 124), ხოლო ბერძნულ დედანში შ მა, სწერია „ტას ტა ამბლოთრიდია დიდუზას... ფარმაკა ტო ტუ ფონეოს ეპიტიმო კათვობალლომენ“. ამისდა მიხედვით ჩვენ ძველ მწერლობაში ზმნას „განკანონება“-ს ზნირად „დასჯა“-ს მაგიერა ხმარობდნენ; „განკანონება“-ს ისეთს დასჯას ეძახდნენ, რომელიც სამართლის შესაფერისს კანონზე იყო დამყარებული. გიორგი მთაწმინდელი მოგვითხრობს, მაგალითად, რომ ათონის ქართველთა მონასტერში „ეფთვიმემ უკეთუ ვინმე არა მოვიდის დაწესებულთა

ზედა ცისკრისასა, განკანონის ჯეროვნად, ვითარცა განეწესა მამასა“-ო (იე და ეშეს ცა, 36); შემდეგ იგივე ავტორი გვიამბობს, რომ ეფთვიმეს „უკუეთუ ტყუილით რაიმე მოახსენიან, მძიმედ კანკანონის და მის მიზეზისათვის მრავალნი ძმანი მონასტრისაგან გაასხნა“-ო (ibid 42), ხოლო როცა იგი ეკლესიაში წირვის დროს მძინარე მონაზონს შეამჩნევდა, აფრთხილებდა თურმე: „აქა ნუ დაიძინებ, თუ არა მძიმედ ვაგკანონებ“-ო (ibid 49).

მაგრამ „კანონი“ მარტო სასამართლო წიგნის ერთერთ მუხლს-კი არა ნიშნავდა, არამედ თვით იმ კანონების კრებულს, თვით სასამართლო წიგნსა, ან ძველს სადაც კანონები მოიპოვება, მაგალითად: იოანე მმარხველის სამართლის წიგნს ქართულად ჰქვია „რჯულის კანონი წმიდისა იოანე მმარხველისაჲ“ (ibid 29); ცნობილს საეკლესიო სასამართლო კრებულსაც „შჯულის კანონი“ ეწოდება.

ქართული „კანონი“ ბერძნულ „კანონ“-იდან არის წარმომდგარი. ბერძნულში-კი ეს სიტყვა შემოხიზნულია ძველის-ძველ დროსვე, უკვე ჰომიროსის წინად, ერთ-ერთს სემურ ენიდან (Ph. Zahn. Grundriss d. Geschichte. neustest. Kanons, 1901 წ., გვ. 2), სადაც იგი ლერწამსა ნიშნავდა, ლელის მუხლებს. ბერძნულად „კანონ“-ს თავდაპირველად ხუროს ერთს ხის იარაღს ეძახდნენ, რომელსაც ოსტატები მუშაობის დროს თარაზოს მაგიერ სისწორეს გასაგებად ხმარობდნენ ხოლმე (ibid 2); შემდეგ სამართლის წიგნებსაც „კანონ“-ს ეძახდნენ, იმიტომ რომ იგი სათნოებისა და ბოროტმოქმედების საზომად ითვლებოდა (ibid 4); მე-II-ე საუკუნის ნახევრიდან მოყოლებული „კანონი სარწმუნოებისა“ (ო კანონ ტეს ჰისტოს) იმ მცნებასა და წესსა ჰნიშნავდა, რომელიც ყველა მაშინდელ საქრისტიანო ეკლესიაში მიღებული იყო, ხოლო მსოფლიო კრებების შემოღების შემდგომ „კანონ“ ს მსოფლიო და ადგილობრივ კრებების გადაწყვეტილებას ეძახდნენ, სადაც განსაზღვრული იყო „მართალი სარწმუნოება“, საეკლესიო წეს-წყობილება და ის სასჯელი, რომელიც უნდა გადაეხადნა სამღვდელთაგან, წესიერებისა და სინიდისის წინაშე (ibid 5).

ი. ჯავახიშვილი.

(შემდეგი იქნება.)

რედაქტორ-გამომცემელი სვ. ყიფიანი.